

UDK: 314.74(430)"1945/1995"

Pregledni rad

Primljeno: 18. 06. 1996.

Rainer Münz, Ralf Ulrich

Humboldtovo sveučilište, Berlin

E-mail: Ralf.Ulrich@sowi.hu-berlin.de

PROMJENJIVI MODELI MIGRACIJA: PRIMJER NJEMAČKE 1945-1995. ETNIČKA PORIJEKLA, DEMOGRAFSKA STRUKTURA, IZGLEDI ZA BUDUĆNOST

SAŽETAK

Njemačka je danas, zajedno sa SAD-om i Rusijom, jedna od tri najznačajnije imigracijske zemlje na svijetu. Autori istražuju kako se imigracijska populacija Njemačke povećala usprkos činjenici da ju je njemačka vlada nastojala ograničiti. U radu se analizira šest glavnih migracijskih tokova: izbjeglice i prognanici koji su došli neposredno nakon II. svjetskog rata, njemački doseljenici iz Istočne Europe (*Aussiedler*), emigracija (Zapadnih) Nijemaca, migracija između Istočne i Zapadne Njemačke, strani radnici migranti i tražitelji azila. Dinamika imigracije svakog od ova tri kanala bila je značajno različita. Što se tiče asimilacije i integracije, autori tvrde da se s različitim grupama imigranata treba postupati na podjednak način.

KLJUČNE RIJEČI: imigracija, Njemačka, *Aussiedler*, gostujući radnici, azil

KEY WORDS: Immigration, Germany, *Aussiedler*, Guestworker, Asylum

1. Uvod

“Njemačka nije imigracijska zemlja” - to je desetljećima bilo službeno stajalište njemačke vlade koje je određivalo njen položaj u međunarodnoj migraciji i integraciji stranaca.¹ Ovakav službeni stav odražava i gledište mnogih Nijemaca. U skladu s njemačkim Ustavom i zakonom o državljanstvu većina njih vidi svoju zemlju kao etnički definiranu nacionalnu državu. Na taj način samodefinicija kao neemigrantskog društva može se smatrati normativnim iskazom: “Njemačka danas ne treba biti zemlja imigracije i ne smije takvom postati niti u budućnosti”.

¹ Na pr., može ga se naći u njemačkom nacionalnom izvješću za “Međunarodnu konferenciju o populaciji i razvoju” u Kairu 1994. kao i u drugim nedavnim deklaracijama Ministarstva unutarnjih poslova.

Međutim, u proteklih 50 godina Zapadna Njemačka je bila jedna od zemalja s najvećim brojem imigranata na svijetu. Godine 1950. oko 16% od 50 milijuna stanovnika Savezne Republike Njemačke (SRNJ) bili su poslijeratne izbjeglice i prognanici (*Vetriebene*: 7,9 milijuna).² Otada se stanovništvo Zapadne Njemačke povećalo za 16 milijuna (1994: 66 milijuna). Oko 80% ovoga porasta može se objasniti neto migracijskim saldom (1950-94: +12,9 milijuna).

Godine 1950. u Demokratskoj Republici Njemačkoj 3,6 od 18,4 milijuna građana Istočne Njemačke bili su poslijeratni izbjeglice i prognanici (*Vertriebene*: 20%). Od toga vremena Istočna Njemačka se suočavala s razdobljima iznimno visoke emigracije i njezin se režim konačno raspao zahvaljujući masovnoj emigraciji 1989-90. U tom razdoblju (1950-94), unatoč višku broja rođenih nad brojem umrlih, stanovništvo istočne Njemačke smanjilo se za 2,9 milijuna (1994: 15,5 milijuna) što se može objasniti znatnim migracijskim gubicima. Između 1950-94. Istočna Njemačka je emigracijom samo u Zapadnu Njemačku izgubila 4,9 milijuna ljudi.

Tablica 1: Stanovništvo Njemačke (u milijunima), 1950-1994.

Godina*	Zapadna Njemačka	Istočna Njemačka	Njemačka
1950	50,0	18,4	68,4
1960	55,4	17,2	72,6
1970	60,6	17,1	77,7
1980	61,5	16,7	78,2
1990	63,7	16,1	79,4
1994	66,0	15,5	81,5
ukupna promjena	+16,0	-2,9	13,3
neto migracijski saldo			
1950-1994.**	+12,9	-4,9	+8,0

* odnosno 31. prosinca

** Neto migracijski saldo za Istočnu Njemačku samo sa Zapadnom Njemačkom.

Izvor: Statistisches Bundesamt, Dorbritz i Gärtner 1995, Schulz 1994, Wendt 1994, vlastite procjene.

² Saveznici su 1945. dozvolili Čehoslovačkoj i Poljskoj da potjeraju sve njemačke građane i etničke Nijemce koji su živjeli u tim zemljama (ČSSR: 2,9 milijuna, Poljska: 670.000) ili su živjeli na prijašnjim njemačkim područjima kojima je upravljala Poljska (6,2 milijuna). Etničke Nijemce također su protjerale Jugoslavija (360.000), Mađarska (225.000) i SSSR (1,5 milijuna; većina njih je iz sjevernoga dijela Istočne Prusije i baltičkih republika). Dijelovi rumunjske etničke njemačke manjine poslani su na prisilan rad u SSSR, a kasnije im je dozvoljen odlazak u Istočnu i Zapadnu Njemačku (205.000). (Vidi: Lemberg i Edding 1959, Fassmann i Münz 1994b.)

Od završetka II. svjetskog rata više od 20 milijuna ljudi imigriralo je u zapadni dio Njemačke: prognanici, etnički Nijemci iz Srednje i Istočne Europe (*Aussiedler*), Nijemci iz DDR (*Übersiedler*), radni migranti (tzv. *Gastarbeiteri*), tražitelji azila, izbjeglice. Ova brojka uključuje samo osobe koje su u Saveznoj Republici Njemačkoj ostale izvjesno vrijeme. Od 1950. populacija Njemačke kao cjeline (Istočne i Zapadne) povećala se za 13,1 milijun, tako da je broj ukupnog stanovništva iznosio 81,5 milijuna (1994).

Dvije trećine ovoga porasta rezultat je pozitivnog neto migracijskog salda (1950-94: +8 milijuna, ne računajući migraciju između Istočne i Zapadne Njemačke).

Jednu od posebnosti imigracije u Njemačku predstavlja velik broj imigranata sa njemačkim državljanstvom ili barem zakonskim pravom na njega. Od 1945. više od 50% imigranata u Zapadnu Njemačku bili su etnički Nijemci ili po etničkom porijeklu ili po zakonu. Polovica njih došla je u Njemačku (u njenim sadašnjim granicama) krajem II. svjetskog rata ili odmah nakon njega, s valom izbjeglica i osoba protjeranih iz istočnih dijelova bivšeg Reicha te iz Čehoslovačke, Poljske, Mađarske i Jugoslavije.

Možemo razlikovati šest faza poslijeratne imigracije u Njemačku (tablica 2; vidi također Martin 1991, Münz i Ulrich 1993, Rudolph 1994, Seifert 1995).

U prvoj fazi prevladava imigracija Nijemaca: prognanika, građana DDR-a i ostalih etničkih Nijemaca. Novačenje strane radne snage započelo je sredinom 50-ih godina (druga faza). Ipak, strana radna snaga nije imala neko veće značenje sve do 1960-61. kada je u valu migracije iz DDR u SRNJ došlo do iznenadnog zastoja nakon podizanja Berlinskog zida. U trećoj fazi su njemačke vlasti organizirale to novačenje na širokoj osnovi, da bi ga kasnije zaustavile u svrhu ograničenja broja stranaca u SRNJ. Taj je pokušaj propao, ali je doveo do konsolidacije, a kasnije i do novoga umjerenog rasta strane populacije u Zapadnoj Njemačkoj putem spajanja obitelji i naglog povećanja broja djece stranaca koja su se rodila u Njemačkoj (četvrta faza). Imigracija etničkih Nijemaca i stranaca dosegla je svoj vrhunac tek u kasnim 1980-im i ranim 1990-im (peta faza). Razlog tome nije bila samo promjena u potisnim i privlačnim (*push* i *pull*) faktorima, nego i u podizanju "željezne zavjese" i administrativnih barijera koje su prije 1989-90. redovito putovanje i emigraciju učinile gotovo nemogućom za građane iz zemalja Srednje i Istočne Europe i SSSR-a. Uvođenjem novih restriktivnih mjera čiji je cilj bio ograničenje imigracije etničkih Nijemaca i tražitelja azila, Njemačka je ušla u šestu fazu svoje poslijeratne povijesti migracija.

Tablica 2: Faze u povijesti njemačke migracije, 1945-1995.

1945. do 1949.	Pretežito imigracija etničkih Nijemaca izbjeglica i prognanika (<i>Vertriebene</i>), reemigracija nenjemačke prisilne radne snage, ratnih zarobljenika i onih koji su preživjeli koncentracijske logore nacističke Njemačke.
1949. do 1961.	Prvi vrhunac migracije između Istočne i Zapadne Njemačke (<i>Übersiedler</i>).
1961. do 1973.	Aktivno novačenje stranih radnika od strane SRNJ (<i>Gastarbeiteri</i>), nagli porast strane populacije.
1973. do 1988-89.	Prestanak novačenja, propali pokušaji ograničenja broja stranaca koji žive u SRNJ, konsolidacija i daljnji rast strane populacije u Zapadnoj Njemačkoj putem spajanja obitelji; novačenje strane radne snage DDR.
1988. do 1991.	Imigracija etničkih Nijemaca (<i>Autssiedler</i>), tražitelj azila, izbjeglica, nivih radnih migranata; drugi vrhunac migracija između Istočne i Zapadne Njemačke.
Od 1992.	Uvođenje novih restrikcija za imigraciju etničkih Nijemaca (<i>Autssiedler</i>) i tražitelj azila.

Potisni i privlačni faktori su u prošlosti jednako postojali i za građane DDR-a, i za etničke Nijemce i strance. Međutim, dinamika imigracije i emigracije treba se objasniti zasebno za različite grupe. Zakonski uvjeti i pojedinačni izgledi nisu bili jednaki. Građani DDR-a i etnički Nijemci koji su u Zapadnu Njemačku došli iz Istočne Europe i Srednje Azije gotovo nikada nisu niti pomislili da bi se jednoga dana vratili u svoje zemlje porijekla, dok su neki strani radnici i tražitelji azila imali takve namjere. Izgledi za uspješno integriranje u gospodarski i društveni život u Njemačkoj također su bili različiti za ove skupine. Zbog toga je prikladno da se imigracije Nijemaca i stranaca analiziraju odvojeno.

2. Migracija etničkih Nijemaca i njemačkih državljana

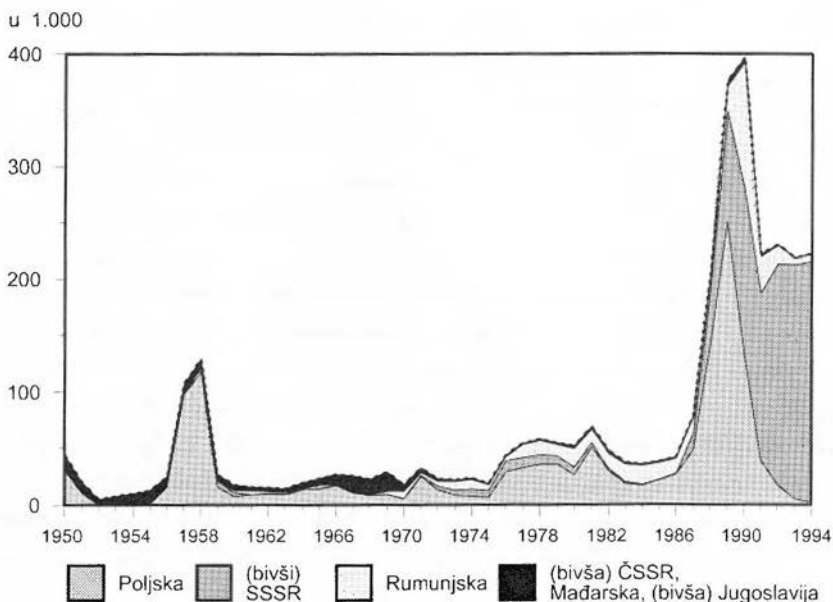
2.1. Prognanici i ostali etnički Nijemci imigranti

Prva faza imigracije, krajem II. svjetskog rata i neposredno nakon njega, uglavnom se sastojala od izbjeglica i prognanika iz istočnih dijelova njemačkog Reicha te iz Poljske, Čehoslovačke, Mađarske i Jugoslavije. Popisom stanovništva od 10. listopada 1946. registrirano je 5,9 milijuna izbjeglica i prognanika u tri zapadne zone i 3,6 milijuna u sovjetskoj zoni. U popisu od 13. ožujka 1950. zabilježeno je 7,9 milijuna izbjeglica i prognanika koji žive u Zapadnoj Njemačkoj (SRNJ). Procjenjuje se da je do početka 1950-ih oko 12 milijuna etničkih Nijemaca iz bivših istočnih dijelova Reicha i istočne Srednje Europe emigriralo u SRNJ, DDR i Austriju (Benz 1985, Edding 1959, Lemberg i Stanek 1985). Uspoređujući broj i udio ovih imigranata u DDR-u (3,6 milijuna = 20% ukupne populacije) i u SRNJ (7,9 milijuna = 16% ukupne populacije), vidimo da je demografski utjecaj bio nešto veći na Istoku. Činjenica da je ta migracija bila posljedica progona, prisilnoga ponovnog naseljavanja i etničkog čišćenja može biti objašnjenje za veći stupanj prihvaćanja tih migranata u istočno i zapadno njemačko društvo u to vrijeme (Frantzioch 1987).

Od 1950. do 1987. imigracija etničkih Nijemaca iz Istočne Europe nastavila se u manjoj mjeri (vidi grafikon 1). U tom razdoblju u SRNJ je bilo registrirano 1,4 milijuna novopristiglih etničkih Nijemaca (*Aussiedler*). Imigracija etničkih Nijemaca temeljila se na bilateralnim sporazumima između vlade Zapadne Njemačke i vlada Poljske, Rumunjske i Sovjetskog Saveza, ali je to ipak bila posljedica pojedinačnih odluka, a ne više etničkog čišćenja. To je glavni razlog za analitičko razlikovanje poslijeratnih izbjeglica i prognanika njemačkog porijekla (*Vertriebene*) iz razdoblja 1945. do 1948. i ostalih etničkih Nijemaca (*Aussiedler*) koji su došli nakon 1950-ih. Istina je da su u Poljskoj, Rumunjskoj i bivšem Sovjetskom Savezu etnički Nijemci bili diskriminirani i nakon 1950. Međutim, pojedinci koji su tražili iseljenje u Zapadnu Njemačku (u rijetkim slučajevima u DDR) vagali su štete i koristi takvog koraka. Ipak, tijekom zadnjih desetljeća mnogi dijelovi njemačkih javnih i političkih krugova bili su skloni tumačiti odluku etničkih Nijemaca da emigriraju kao odgovor na političku i društvenu diskriminaciju i kao priznanje njemstva i političkog sistema (Zapadne) Njemačke (Bethlehem 1982, Delfs 1993, Ronge 1993). Zbog toga se migracija etničkih Nijemaca nije i gotovo se uopće ne može smatrati isključivo ekonomskom odlukom.

Od početka 1950-ih pokretljivost etničkih Nijemaca u socijalističkim zemljama bila je ograničena u istoj mjeri kao i ona članova ostalih etničkih grupa. Nakon završetka organiziranog progona i prisilnoga preseljenja, zakonska emigracija etničkih Nijemaca ograničena je na nekoliko slučajeva spajanja obitelji: 47.000 u 1950. godini, svega 5.000 u 1952. Tijekom slijedećih 35 godina (1953-87) prosječno je godišnje u Njemačku dolazilo 37.000 etničkih Nijemaca (*Aussiedler*). S jedne strane, godišnje fluktuacije u broju *Aussiedlera* mogu se odnositi na razdoblja unutarnje političke liberalizacije (Poljska u drugoj polovici 1950-ih, Čehoslovačka u 1967-68, SSSR nakon 1986). S druge strane, naročito Poljska i Rumunjska koristile su koncesije koje su se odnosile na emigraciju etničkih Nijemaca kako bi ugovorile ekonomsku i financijsku pomoć sa SRNJ. Zapadnonjemačka se vlada čak sporazumjela s Rumunjskom o kompenzacijama koje treba platiti po svakom etničkom Nijemcu kojem je dozvoljeno da emigrira. Sličnih pregovora bilo je i između vlada Istočne i Zapadne Njemačke.

Grafikon 1: Imigracija etničkih Nijemaca u SRNJ prema zemlji porijekla, 1950-94.



Izvor: Bundesverwaltungsamt, Bundesministerium des Inneren.

Između 1950. i 1987. 62% svih etničkih Nijemaca imigranata došlo je iz Poljske (848.000) i 15% iz Rumunjske (206.000). Usprkos činjenici da je unutar Sovjetskog Saveza također živjela velika njemačka manjina, samo 110.000 njenih pripadnika (8% svih *Aussiedlera*) moglo je emigrirati tijekom tog razdoblja (1950-87; vidi grafikon 1). Premda je bilo unutarnjih migracija, veći dio njemačkih manjina ostao je unutar svojih tradicionalnih područja obitavanja (Gornja Šleska, Transilvanija, Banat) ili u predjelima u koje su prisilno bili ponovno naseljeni za vrijeme II. svjetskog rata ili odmah nakon njega (na pr. Sibir, Kazahstan, Kirgizija).

Padom "željezne zavjese" i podizanjem administrativnih restrikcija koje su se odnosile na putovanja u kasnim 1980-im, migracijske zapreke su za etničke Nijemce doslovno nestale te se broj imigranata etničkih Nijemaca strelovito popeo. Tako je 1988. godine 203.000 etničkih Nijemaca uselilo u SRNJ - broj gotovo trostruko veći nego prethodne godine. U 1990. imigracija etničkih Nijemaca dostigla je vrhunac: 397.000 osoba došlo je u Njemačku. Od 1988. do 1994. ukupno je imigriralo 1,9 milijuna etničkih Nijemaca. Ljestvica zemalja porijekla se promijenila: posljednjih godina Sovjetski Savez i njegove države nasljednice (ZND) dolaze na prvo mjesto (1.057.000 ili 57%), slijede Poljska (590.000 ili 32%) i Rumunjska (208.000 ili 11%; vidi grafikon 1).

Pripadnici njemačkih manjina koji su živjeli u socijalističkim zemljama desetljećima nisu mogli slobodno emigrirati, ali njihovu imigraciju nije ograničavala Njemačka. Mogli su zatražiti naturalizaciju dok su privremeno boravili u Njemačkoj, na pr. za vrijeme posjeta rođacima ili čak nakon ilegalnog ulaska. U pravilu su mogli ostati u Njemačkoj zahvaljujući nebirokratskim propisima i mogućnosti trenutnog dobivanja njemačkog državljanstva. U kasnim 1980-im njemačka vlada je reagirala na liberalizaciju migracijskih prepreka u zemljama porijekla i porast broja imigranata etničkih Nijemaca koji je uslijedio nakon toga. Godine 1990. njemački je parlament donio zakon koji je regulirao (u stvari ograničio) imigraciju etničkih Nijemaca (*Aussiedleraufnahmegesetz*). Stoga nakon srpnja 1990. potencijalni imigranti po pravilu moraju tražiti dozvolu za ulazak u Njemačku u zemljama u kojima žive. Mora se ispuniti upitnik od preko 50 stranica da se dokaže porijeklo molitelja, a odluka se više ne donosi nebirokratski i na brzinu, što je dovelo do velikog broja neriješenih slučajeva (1995: 520.000).

Godine 1991. novi propisi su već polučili planirani učinak. Broj etničkih Nijemaca imigranata primljenih u Njemačku pao je na 221.000. Godine 1992. poseban zakon, koji ovu imigraciju definira kao kasnu posljednicu II. svjetskog rata (*Kriegsfolgenbereinigungsgesetz*), utvrdio je godišnju kvotu etničkih Nijemaca kojima

je dopušteno ući u zemlju. Ta je kvota postavljena u skladu s prosječnim brojem tih imigranata u godinama 1991-92: 220.000. U 1994. u Njemačku je došlo 222.000 etničkih Nijemaca.

Osim toga, novi zakon je ograničio pravo na imigraciju etničkim Nijemcima s područja bivšeg Sovjetskog Saveza. Ostali etnički Nijemci koji žive u Srednjoj i Istočnoj Europi mogu podnijeti molbu jedino ako dokažu da osobno pate od etničke diskriminacije ili pritiska da isele. Konačno, zakon stavlja točku na buduću imigraciju etničkih Nijemaca. Nakon 2010. godine etnički Nijemci rođeni nakon prosinca 1992. neće više imati pravo na slobodno traženje ulaska u Njemačku. Vrata će, međutim, i dalje biti otvorena za useljavanje na temelju spajanja obitelji.

Između 1950. i 1994. ukupno je približno 3,2 milijuna etničkih Nijemaca imigriralo u Njemačku. Većina njih došla je iz Poljske (1,4 milijuna) te iz Sovjetskog Saveza i njegovih država sljednica (1,2 milijuna). Teško je odrediti potencijal daljnje imigracije članova ove grupe. U državama sljednicama bivše Jugoslavije, u Češkoj i Slovačkoj ima vrlo malo etničkih Nijemaca. U Rumunjskoj je veliki val emigracije od 1989. do 1992, koju je poticala sama Njemačka, ograničio etničku njemačku manjinu na skupinu od vjerojatno ne više od 90.000 pojedinaca (1995), od kojih je većina previše stara ili nije voljna napustiti svoje područje obitavanja. U Poljskoj se broj onih koji sebe smatraju etničkim Nijemcima procjenjuje na 500.000 do 800.000. Mnogi od njih su uspješno podnijeli molbu za njemačko državljanstvo, ali nisu napustili zemlju. Procjenjuje se da danas oko 200.000 ljudi ima oba državljanstva, i njemačko i poljsko, te tako predstavljaju znatan migracijski potencijal koji je iznad novih restrikcija postavljenih *Kriegsfolgenbereinigungsgesetzom*.

Popisi stanovništva u Srednjoj i Istočnoj Europi i zemljama sljednicama Sovjetskog Saveza (ZND i Baltik) iz mnogo razloga ne daju jasnu sliku o veličini preostalih njemačkih manjina. U ranim 1990-im Crveni križ je taj broj grubo procijenio na 3,2 milijuna od kojih je 1,9 milijun u zemljama ZND-a. Statistike pokazuju da danas etnički Nijemci, dijelom kao posljedica zakonskih restrikcija, gotovo isključivo imigriraju iz tri zemlje ZND-a: Rusije, Kazahstana i Kirgistana (vidi grafikon 1).

Osim toga, mora se uzeti u obzir da će, zahvaljujući većem broju miješanih brakova etničkih Nijemaca koji žive u Rusiji i Srednjoj Aziji, budući etnički Nijemci imigranti sa sobom dovesti neodređen broj nenjemačkih žena i djece. Također se čini neizbježnim da će se tako dugo dok se u Rusiji i Srednjoj Aziji pogoršavaju političke i ekonomske prilike sve veći broj osoba pokušati izjasniti kao članovi njemačke manjine kako bi kasnije imali mogućnost emigracije u Njemačku.

2.2. Migracija između Istočne i Zapadne Njemačke

Građani DDR-a (*Übersiedler*) predstavljali su drugu vodeću grupu njemačkih migranata. Nakon osnutka DDR-a 1949. godine preko 3,8 milijuna Istočnih Nijemaca napustilo je svoju zemlju do vremena podizanja Berlinskog zida u kolovozu 1961. Tijekom toga razdoblja bila je samo jedna godina (1959) u kojoj je manje od 200.000 pojedinaca migriralo iz Istočne u Zapadnu Njemačku. Motivi za taj migracijski tijek između dviju njemačkih država bili su nezadovoljstvo političkim sistemom u DDR-u, privlačnost Zapadne Njemačke u vrijeme njenog tzv. ekonomskog "čuda" i, u mnogo slučajeva, spajanje obitelji (Ulrich 1990).

Međutim, treba istaknuti da je od 1949. do kolovoza 1961. ukupno 393.000 osoba migriralo u suprotnom smjeru: iz Zapadne u Istočnu Njemačku. Godišnji prosjek kretao se između 25.000 i 40.000 (vidi grafikon 2). Neki od tih migranata bili su članovi ili ideološke pristaše zapadnonjemačke komunističke partije (KPD) koja je, kao posljedica hladnog rata, proglašena ilegalnom u 1950-im godinama.³ Za druge je glavni motiv bila ženidba za Istočnog Nijemca ili spajanje obitelji.

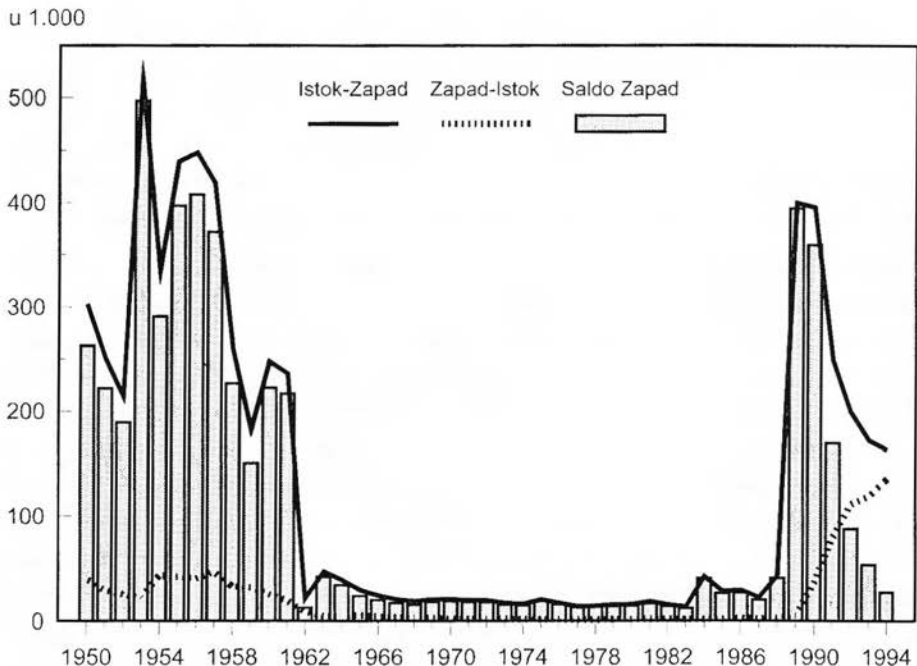
Migracijska bilanca između dvije njemačke države uglavnom je bila znak veće privlačnosti tržišne ekonomije zapadnog stila, premda su za neke bili prevladavajući politički motivi. U isto vrijeme godišnji gubitak stanovništva uslijed emigracije prouzročio je ekonomsku i slijedom toga političku destabilizaciju u DDR-u. To je naglasila i činjenica da je stanovništvo Istočne Njemačke reagiralo na svako "usko grlo" u opskrbi i provedbi socijalističke preraspodjele vlasništva (nacionalizacija čak i malih poduzeća, kolektivizacija poljoprivrede) većim stupnjem iseljavanja. Poslije novog povećanja migracija Istok-Zapad u 1960-61-im godinama, istočnonjemačka vlada začepila je i zadnju "rupu" u "željeznoj zavjesi" podizanjem Berlinskog zida u kolovozu 1961. Posljedica toga bila je da je broj istočno-zapadnih migranata pao na godišnji prosjek od 23.000 u godinama 1962-1988. Broj Zapadnih Nijemaca koji su migrirali u Istočnu Njemačku spustio se na prosjek od 2.600 osoba na godinu (grafikon 2).

Između kolovoza 1961. i kraja 1988, usprkos postojanju Zida i vrlo restriktivnog režima putovanja, gotovo 600.000 građana DDR-a uspjelo je emigrirati u SRNJ. Približno polovica njih bile su osobe koje je iz zatvora oslobodila zapadnonjemačka

³ Najistaknutiji od tih ranih zapadno-istočnih migranata danas je Lothar Bisky, vođa post-komunističke partije (PDS).

vlada (oko 34.000 slučajeva) plativši određenu svotu za svaku od njih, ili drugi čije je iseljavanje dogovoreno pojedinačno (ukupno 215.000). Ostalo su bili umirovljenici DDR-a starije dobi i većini njih bilo je dozvoljeno slobodno putovanje na Zapad. Tek je 1989, kada su znakovi destabilizacije komunističkog režima postali jako vidljivi, broj građana koji su iselili protiv volje vlasti još jednom porastao. Deseci tisuća istočnonjemačkih turista pobjegli su u zapadnonjemačke ambasade u Pragu i Budimpešti i preko austrijsko-mađarske granice.

Grafikon 2: Migracija između Istočne i Zapadne Njemačke, 1950-94.



Izvor: 1959-90: Rudolph 1994; 1991-94: Statistisches Bundesamt.

Nakon pada Berlinskog zida došlo je do masovnog egzodusa. Sveukupno je oko 390.000 ljudi napustilo DDR 1989. godine i još daljnjih 395.000 1990. Ovako velik broj emigranata bio je jedan od čimbenika koji su ubrzali kraj DDR-a u 1989-90-im godinama. Poslije njemačkog ujedinjenja, broj njemačkih istočno-zapadnih

migranata znatno je opao. Istovremeno se povećao broj zapadno-istočnih migranata: 1993. godine samo 172.000 ljudi napustilo je bivšu Istočnu Njemačku, ali je 119.000 tamo otišlo iz zapadnih dijelova zemlje (neto migracijska bilanca: -53.000; grafikon 2). Između 1989. i 1993. istočni dio zemlje (teritorij bivše DDR) izgubio je više od 1 milijuna stanovnika koji su otišli u zapadne dijelove (istočno-zapadni migranti: 1,4 milijuna, zapadno-istočni migranti: 352.000). Daljnjih 300.000 Istočnih Nijemaca putuju dnevno ili tjedno na radna mjesta u Zapadnoj Njemačkoj.⁴

Sve u svemu, između 1949. i 1993. godine iselilo je više od četvrtine stanovništva Istočne Njemačke. Tijekom tog razdoblja 5,9 milijuna Nijemaca migriralo je s Istoka na Zapad, ali samo 822.000 u suprotnom smjeru (vidi tablicu 1).

Postojali su mnogi razlozi za imigraciju istočnih Nijemaca (*Übersiedler*) i etničkih Nijemaca (*Aussiedler*) u SRNJ. Na nju su utjecali dobro poznati potisni i privlačni faktori, ali je specifičnih privlačnih faktora bilo više. Ustanovljena je posebna provizija za Istočne Nijemce i za etničke Nijemce iz Srednje i Istočne Europe i SSSR-a kako bi im se olakšala integracija u zapadnonjemačko društvo. To se postiglo u obliku nadoknade za imovinu koju su ostavili za sobom, priznanja prava na mirovinu, posebnih isplata za osnivanje novog kućanstva i druge novčane potpore kojima je cilj bila integracija, kao i novčane pripomoći za školovanje, učenje jezika, profesionalno ponovno školovanje i druge mjere. Javno prihvaćanje ovih programa integracije poticano je odmah u prvim poratnim godinama. Propisi iz toga vremena uglavnom su se zadržali do njemačkog ujedinjenja. Čak i danas postoje posebne integracijske mjere za etničke Nijemce. Daljnju posebnost imigracije etničkih Nijemaca predstavlja činjenica da gospodarski ciklusi i krize u SRNJ nisu imali gotovo nikakva utjecaja na te tokove. Hladni rat i detant, politička klima u zemljama porijekla i razina do koje su različite vlade u Bonnu bile zainteresirane za tu grupu ljudi ili čak tobožnje migrante imali su mnogo važniju ulogu.

2.3. Emigracija i reemigracija njemačkih građana

Nakon 1945. u žarištu političkih rasprava uvijek je bila imigracija, dok je znatan broj ljudi koji su napustili zemlju manje poznata činjenica. U 19. i početkom 20. stoljeća Nijemci su iseljavali u prekomorske zemlje - dijelom iz političkih, ali

⁴ Ovaj broj ne uključuje 200.000 Istočnih Nijemaca (većinom stanovnika Istočnog Berlina i Brandenburga) koji dnevno putuju na radna mjesta u Zapadnom Berlinu (vidi također: Ost-West Pendeln 1994).

uglavnom iz ekonomskih razloga. U to vrijeme 7-8 milijuna Nijemaca otišlo je u Sjedinjene Države, Kanadu ili Južnu Ameriku. Val iseljavanja zaustavljen je tek izbijanjem I. svjetskog rata i restriktivnijim zakonima SAD-a o useljavanju iz 1920-ih godina (Bade 1992).

U 1930-tim godinama emigrirali su većinom ljudi koje su progonili nacisti iz političkih, rasnih ili vjerskih razloga. Odredište Židova i političkih emigranata bile su susjedne europske države, SAD, Sovjetski Savez i još neke prekomorske zemlje (Kulischer 1948).

Poslije 1945. opet su ekonomski razlozi zauzeli istureno mjesto među potisnim i privlačnim faktorima. Mnogi su pokušali emigrirati u prekomorske zemlje želeći iza sebe ostaviti razorenu zemlju. Za neke od njih motiv su bile bolje mogućnosti za stvaranje karijere, za druge je to bila želja do pobjegu iz ozračja političke restauracije u poslijeratnoj Njemačkoj. Drugi, već oženjeni vojnici i ostalo osoblje savezničkih snaga kasnije su im se pridružili pri povratku u svoje zemlje porijekla, posebice u SAD.

Od 1960-ih najsnažniji poticaj postala je privremena migracija u svrhu studiranja ili rada u inozemstvu. Sve veći broj (Zapadnih) Nijemaca pristupao je multinacionalnim kompanijama, međunarodnim organizacijama, zapošljavao se na razvojnim projektima, u tehničkoj i humanitarnoj pomoći u Trećem svijetu i bivšim socijalističkim zemljama, a neprekidno rastući broj umirovljenika starije dobi premješta svoja prebivališta u Austriju, Italiju i Španjolsku.

Između 1954. i 1994. godine ukupno je oko 3,3 milijuna (zapadno-) njemačkih državljana napustilo zemlju na dulje vrijeme ili čak za stalno.⁵ Ta se brojka popela na godišnji prosjek od 81.000. U godinama prije 1970. te su brojke bile malo više (103.000 na godinu). Nedavni val iseljavanja (1988-1994) njemačkih građana je, s jedne strane, posljedica velikog broja istočnonjemačkih građana (*Übersiedler*) i etničkih Nijemaca (*Aussiedler*) useljenika u Zapadnu Njemačku. Svima njima odobreno je (zapadno-) njemačko državljanstvo, ali neki su Njemačku koristili samo kao tranzitnu zemlju na svome putu u SAD, Kanadu, Australiju ili Južnu Afriku i tako se pojavili u statistikama kao njemački migranti. S druge strane, značajno smanjenje savezničkih snaga u Njemačkoj (koje nikada nisu bile dokumentirane u vitalnim i populacijskim statistikama) dovodi do iseljavanja Njemica udatih za strane vojnike ili namještenike (Schulz 1994).

⁵ U taj broj nisu uključeni Zapadni Nijemci koji su emigrirali u Istočnu Njemačku (vidi poglavlje 2.2).

Tijekom istoga razdoblja (1954-1994) oko 2,3 milijuna (zapadno-) njemačkih državljana uselilo se ili vratilo u (Zapadnu) Njemačku.⁶ Usporedo s emigracijom njemačkih građana, ova reemigracija je bila veća 1950-ih i 1960-ih godina, nešto smanjena u razdoblju 1971-1988. i otada opet raste. Što se tiče njenih vlastitih građana (zapadno-) njemačka migracijska bilanca sa Zapadnom Europom i prekomorskim zemljama je u većini godina negativna i iznosi neto gubitak od milijun ljudi (1954-1994).

3. Useljavanje stranaca u Njemačku

3.1. Novačenje i rotacijski model

Osim izbjeglica i prognanika iz 1945-1948, najveći dio zadnonjemačke imigracije sačinjavali su stranci iz mediteranskih zemalja. Od sredine 1950-ih sama vlada je poticala i ohrabivala ovu imigraciju iz ekonomskih razloga. U toj početnoj fazi za nju su bili odgovorni bilateralni sporazumi.

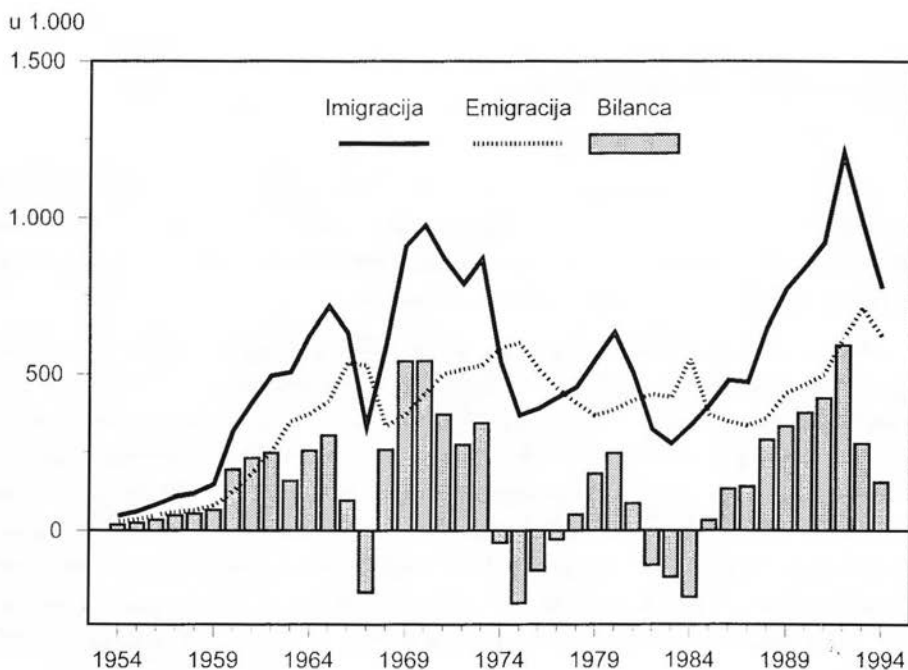
Mnogo prije II. svjetskog rata bilo je razdoblje u kojima je imigracija radnika iz drugih europskih zemalja bila povećana. Popis stanovništva iz 1910. ukazuje na 1,3 milijuna stranaca koji žive u Njemačkoj, većina njih su radnici migranti. Za vrijeme II. svjetskog rata njemačka vojna mašinerija je velikim dijelom mogla stalno biti u pogonu samo uz pomoć stranaca i drugih radnika unovačenih protiv svoje volje (Bade 1992, Dohse 1981). Do 1944-45. broj takvih, uglavnom nedobrovoljnih stranih radnika, narastao je na gotovo 8 milijuna (Herbert 1986). U godinama 1945-46. većina njih se vratila ili je bila prisiljena vratiti se u svoje zemlje porijekla.⁷ Ostali su emigrirali u Izrael i prekomorske zemlje, a samo je nekolicina ostala u Njemačkoj kao raseljene osobe.

⁶ Istočnonjemački (*Übersiedler*) i etnički Nijemci imigranti (*Aussiedler*) u Zapadnu Njemačku nisu uključeni u ovu brojku. Istočnonjemačke i etničke Nijemce imigrante *Bundesvergleichamt* ili *Bundesverwaltungsamt* registrirao je odmah po dolasku, ali su u migracijskim statistikama zabilježeni s određenim zakašnjenjem. Zbog toga bi bilo neumjesno ove dvije grupe odbijati od broja Nijemaca imigranata kako je prikazano u migracijskim statistikama za pojedinačne godine. Međutim, za dulja razdoblja ovakvo računanje daje grubu procjenu iseljavanja i useljavanja ostalih Nijemaca.

⁷ Naročito su strani radnici i prognanici iz SSSR-a bili repatriirani protiv svoje volje - sovjetske vlasti su ih često kažnjavale ili pogubljivale nakon njihova povratka ili su ih slale u radne logore. Zapadni saveznici zaustavili su tu prisilnu repatrijaciju tek potkraj 1946. Otada je prevladala logika hladnog rata (Fassmann i Münz 1994b).

U godinama neposredno nakon rata visoki stupnjevi nezaposlenosti sprečavali su ekonomsku i socijalnu integraciju izbjeglica i prognanika. Međutim, kada je tijekom 1950-tih nastupilo njemačko izvozno orijentirano tzv. "ekonomsko čudo", potražnja za radnom snagom je naglo porasla. Nezaposlenost je nestala, a poslijeratne izbjeglice, prognanici i građani DDR-a integrirani su u zapadnonjemačko gospodarstvo (Luettinger 1986).

Grafikon 3: Migracija stranaca u i iz Njemačke, 1954-1994.



Izvor: Statistisches Bundesamt.
Do 1991: samo Zapadna Njemačka.

Usprkos velikom broju prognanika i godišnjem ulasku stotina tisuća građana DDR-a, radna mjesta u nekim industrijama Zapadne Njemačke nisu se mogla popuniti već sredinom 1950-ih. Zapadnonjemačko gospodarstvo počelo je novačiti radnike s

juga Europe. Formalni sporazum s tim ciljem potpisan je s Italijom 1955. godine. Slijedili su ostali sporazumi o novačenju: sa Španjolskom i Grčkom 1960, s Turskom 1961, s Marokom 1963, Portugalom 1964, Tunisom 1965. i, konačno, s Jugoslavijom 1968 (Rudolph 1994).

Na početku su ti ugovori imali mali učinak. Tijekom 1950-ih zaposlenost se proširila ograničavanjem broja nezaposlenih i integracijom etničkih Nijemaca imigranata i bivših državljana DDR-a. Godine 1950. u SRNJ je bilo tek oko 72.000 stranih radnika. Do 1960. ta se grupa povećala na 329.000, od kojih su 144.000 bili Talijani. Zaposlenost stranaca počela se smanjivati 1960, ali se opet ubrzala nakon podizanja Berlinskog zida (vidi grafikon 3).

U Zapadnoj Njemačkoj je 1960, prvi put nakon 1945, broj slobodnih mjesta bio veći od broja nezaposlenih. Zbog demografskog razvitka, kasnijeg ulaska na tržište radne snage kao rezultat opsežnijeg upisa u visoko obrazovanje i smanjenja dobi za umirovljenje, očekivao se daljnji pad broja njemačkih radnika. Izvozno usmjereno njemačko gospodarstvo bilo je u punom zamahu, o novačenju strane radne snage gotovo se uopće nije raspravljalo. Veći stupanj racionalizacije u kovanju ugljena, željeznoj i čeličnoj, automobilskoj i brodograđevnoj industriji ne bi doveo do trenutnog ublaženja manjka radne snage. Čini se da povećani udio ženske radne snage nije dolazio u obzir u to vrijeme obnavljanja tradicionalnih obiteljskih vrijednosti (Rudolph 1994). Tijekom toga razdoblja također je postojalo malo razloga za ulaganje zapadnonjemačke industrije u zemlje s malim prihodima.

Zbog navedenih razloga zapadnonjemačko gospodarstvo je ubrzalo novačenje stranaca. Godine 1964. stigao je milijunti strani radnik i u to je vrijeme bio toplo dočekan.⁸ Pored Italije (296.000), Grčka (155.000) i Španjolska (151.000) postale su glavne zemlje porijekla (grafikon 5). Ukupan broj stranaca u Njemačkoj kretao se oko 1,2 milijuna u 1964 (=2% ukupne zapadnonjemačke populacije). Do 1970. broj stranaca je dostigao 3 milijuna (5% ukupne populacije). Zaposlenost tzv. *Gastarbeiters* dostigla je najvišu točku 1973: 2,6 milijuna, tj. 12% unosno zaposlenih osoba u Zapadnoj Njemačkoj. Najveću skupinu sačinjavali su radnici migranti iz Turske (605.000), Jugoslavije (535.000) i Italije (450.000). Te je godine (1973) u Zapadnoj Njemačkoj ukupno živjelo skoro 4 milijuna stranaca (7% ukupne populacije).

⁸ Armando Rodriguez, portugalske nacionalnosti, proglašen je milijuntim *Gastarbeiterom*. Po dolasku u Njemačku priredena mu je službena dobrodošlica na željezničkoj stanici Cologne-Deutz i na raspolaganje je dobio motorkotač. Njemački časopis "Der Spiegel" tome je događaju posvetio svoju naslovnu priču prikazujući A. Rodrigueza na naslovnici (vidi Fassmann i Münz 1994a, Ulrich 1993).

Cilj zapadnonjemačke politike novačenja nije bila organizirana imigracija, nego uravnoteženje gospodarskih i demografskih "uskih grla" na zapadnonjemačkom tržištu radne snage. Samo ljudi koji su odmah mogli početi raditi bili su dobrodošli i na taj način unovačeni. Njihov je rad u većini slučajeva bio neugodan i nepoštovan, a karakterizirale su ga niže plaće. Za razliku od drugih zemalja, te su plaće bile određene nakon sporazuma s njemačkim sindikatima. Nijemci više nisu bili zainteresirani za takve poslove i teško su bili voljni popuniti takva slobodna mjesta.

Po pravilu, radne i boravišne dozvole za strane radnike općenito su se izdavale s rokom važenja od jedne godine. Tijekom prva dva desetljeća imigracije stranih radnika, privremeni karakter njihovog boravka i rotacijski model nisu bili upitni. Njih je prihvatila ne samo njemačka javnost i poslovni krugovi, nego i radnici migranti (zvani *Gastarbeiteri*) i njihove zemlje porijekla. To objašnjava visoku razinu imigracije i reemigracije u 1960-im i ranim 1970-im godinama (vidi grafikon 3).

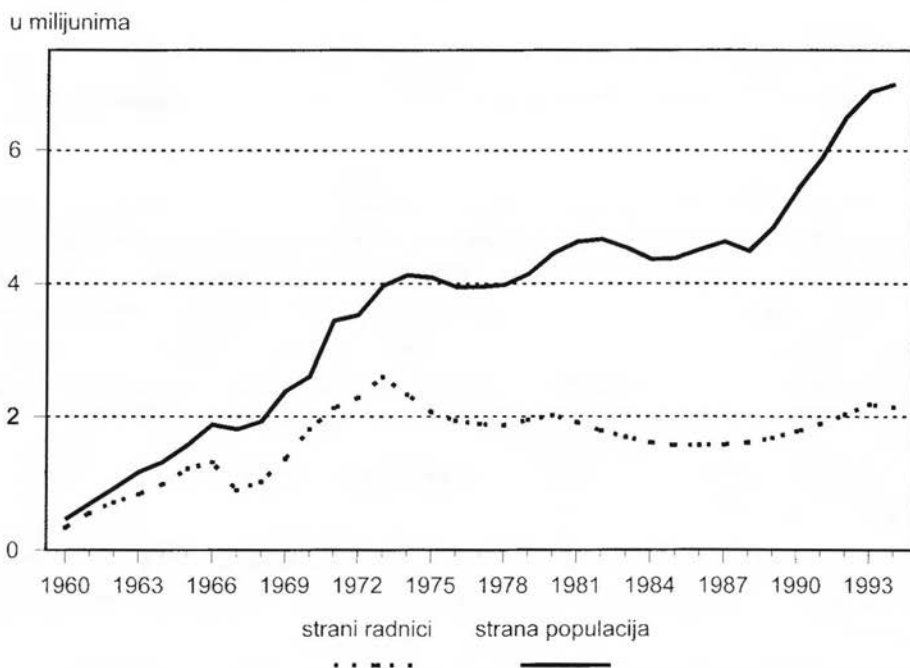
U DDR je kasnije uveden model koji se nije previše razlikovao od ovoga, a nametnute su i slične restrikcije. Kako bi zadovoljila kroničnu nestašicu radne snage u 1960-im, Istočna Njemačka je novačila radnike iz drugih socijalističkih zemalja Srednje i Istočne Europe, a kasnije i iz Kube, Mozambika i Vijetnama. Vlasti DDR-a su na rotaciji inzistirale dosljednije nego one u Zapadnoj Njemačkoj (Dorbritz i Speigner 1990). Gotovo svi radnici migranti bili su prisiljeni vratiti se u svoje zemlje porijekla nakon isteka ugovorenog vremena. Sa kvantitativne točke gledišta zaposlenost stranaca u DDR-u nikada nije igrala tako važnu ulogu kao u SRNJ. Čak i u kasnim 1980-im broj stranaca nije premašio 200.000 (=1% istočnonjemačke populacije).

Od 1945. do 1965. godišnji prosjek stranaca koji su imigrirali u SRNJ premašio je prosjek stranaca koji su napustili zemlju za prosječno 136.000 godišnje. Kao posljedica recesije iz 1966-67. broj stranaca koji su imigrirali u Njemačku vidljivo je opao, dok se broj onih koji su reemigrirali u svoju domovinu povećao. Dok je 1966. godine zapadnonjemačka migracijska bilanca bila pozitivna (+97.000), u 1967. je poprimila negativnu vrijednost (-198.000).

Tijekom toga razdoblja jak utjecaj ekonomske konjunktore na imigraciju i reemigraciju strane radne snage bio je očit. Tijekom slijedećeg razdoblja *booma* koji je započeo 1968. godine, migracijski saldo je ponovno bio pozitivan, zahvaljujući daljnjem novačenju radnika. U godinama 1968-1973. u Zapadnu Njemačku je došlo više stranaca nego ikada ranije. Svaki je dan novačeno oko 500 do 1000 novih *Gastarbeiters* uzrokujući višak stranih imigranata od 387.000 na godinu (1968-

1973). U nekim je razdobljima bilo potrebno unajmiti vlakove i avione da u zemlju dovedu dodatne radnike. Strana je populacija tada narasla od 1,9 na 4,0 milijuna (1968-1973). Broj stranih radnika i zaposlenika narastao je od 1,1 milijun na povijesno najvišu točku od 2,6 milijuna (1973), razinu koju otada više nikada nije dosegnuta (vidi grafikon 4).

Grafikon 4: Stranci i strani radnici u Njemačkoj, 1960-1994.



Izvor: Amtliche Nachrichten der Bundesanstalt für Arbeit; Statistisches Bundesamt.
 Do 1990: samo Zapadna Njemačka.

Od kasnih 1960-ih rotacijski model, dobro prihvaćen na početku, počeo se povlačiti. Mnogi radnici migranti nisu mogli uštedjeti onoliko novca koliko su se nadali da će uspjeti u roku od jedne ili dvije godine. Postojali su i značajni gubici za zapadnonjemačke poslodavce prisiljene neprestano mijenjati svoje strano osoblje. Oni nisu željeli nastaviti novačiti i obučavati nove radnike samo zato što je onima koji su unovačeni ranije netom istekla radna i boravišna dozvola. Vlade nekih zemalja

porijekla, njemački sindikati, poslodavci i druge skupine počeli su izražavati kritike. Zapadnonjemačka je vlada reagirala ublažavanjem restrikcija za obnavljanje boravišnih dozvola. Od 1971. radnici migranti koji su u Njemačkoj radili najmanje pet godina mogli su tražiti posebne radne dozvole važeće slijedećih pet godina. Ova je promjena mnogim strancima poboljšala njihov legalan status. Jedna od posljedica bilo je povećano spajanje obitelji. Sve veći broj supruga i djece stranih radnih migranata dolazio je u Njemačku. Posljedica je bila da je sposobnost njemačkih vlasti da reguliraju imigraciju prema zahtjevima tržišta radne snage na taj način jako smanjena.

3.2. Prestanak novačenja, pokušaj konsolidacije, novi valovi imigracije

Godina 1973. donijela je dramatičan preokret u novijoj njemačkoj povijesti migracija. Njemačka je vlada utrostručila pristojbe koje su poslodavci morali platiti za novačenje strane radne snage. To je već bilo učinjeno prije prvog šoka u vezi cijene nafte i iduće recesije. Ostale europske zemlje zaustavile su ili ograničile strano novačenje tijekom toga istog razdoblja: Švicarska pod pritiskom ksenofobičnih desnih kretanja u 1970, Švedska u 1972, Francuska u 1974. Zapadnonjemačka vlada je objavila kraj stranog novačenja u listopadu 1973, upravo nakon naftnog embarga OPEC-a.

Međutim, nakon 1973, ostali su drugi kanali legalne imigracije stranaca u Njemačku, a pojavili su se i novi:

- sloboda biranja mjesta boravka i rada za državljane drugih zemalja EU, a od 1. siječnja 1994. i za državljane zemalja koje pripadaju Europskom ekonomskom prostoru,⁹
- spajanje obitelji (djeca ispod 16 godina starosti, supruge),
- podnošenje molbe za dobivanje azila.

Osim ovih postoje i:

- primanje kvote izbjeglica,

⁹ U ovom času EU ima 15 članica (Austrija, Belgija, Danska, Finska, Francuska, Grčka, Irska, Italija, Luksemburg, Nizozemska, Njemačka, Portugal, Španjolska, Švedska i Velika Britanija). Otada, 1995. godine, Austrija, Finska i Švedska postale su članicama Europskog ekonomskog prostora (EEA) EU koji obuhvaća EU, Lihtenštajn i Norvešku.

- posebni propisi za sezonske i ugovorne radnike,
- posebni propisi za menadžere i stručnjake multinacionalnih i stranih kompanija koje posluju u Njemačkoj, dopisnike stranih medija, umjetnike, strane studente.

Cilj prestanka novačenja, kao dio paketa, bio je konsolidiranje i smanjenje zaposlenosti stranaca u Njemačkoj. Prateće mjere su bile zamišljene tako da potiču ili reemigraciju u zemlju porijekla ili socijalnu integraciju u Njemačkoj. Taj je paket ograničio broj novih imigranata u slijedećim godinama. Ali, međurazdoblje nije dalo očekivane ishode. Te su mjere djelomično imale neočekivane popratne učinke (vidi također Bade 1994, Höhn i Rein 1990).

U godinama recesije 1974-75. došlo je do obnovljenog smanjenja imigracije i slabog porasta reemigracije. Bilanca migracije bila je negativna od 1974. do 1977. U tom razdoblju ukupni broj stranaca se smanjio za samo 200.000, dok se broj stranih radnika smanjio za 706.000, dostigavši 1,9 milijun u 1977. godini. Taj se razvoj, međutim, nije nastavio. Već početkom 1976. broj stranih imigranata se opet počeo povećavati, a zemlju je napustilo manje stranaca. U 1978. bilanca je bila pozitivna za 50.000, u 1979. za 180.000, a u 1980. za 246.000 (vidi grafikon 3 i grafikon 4).

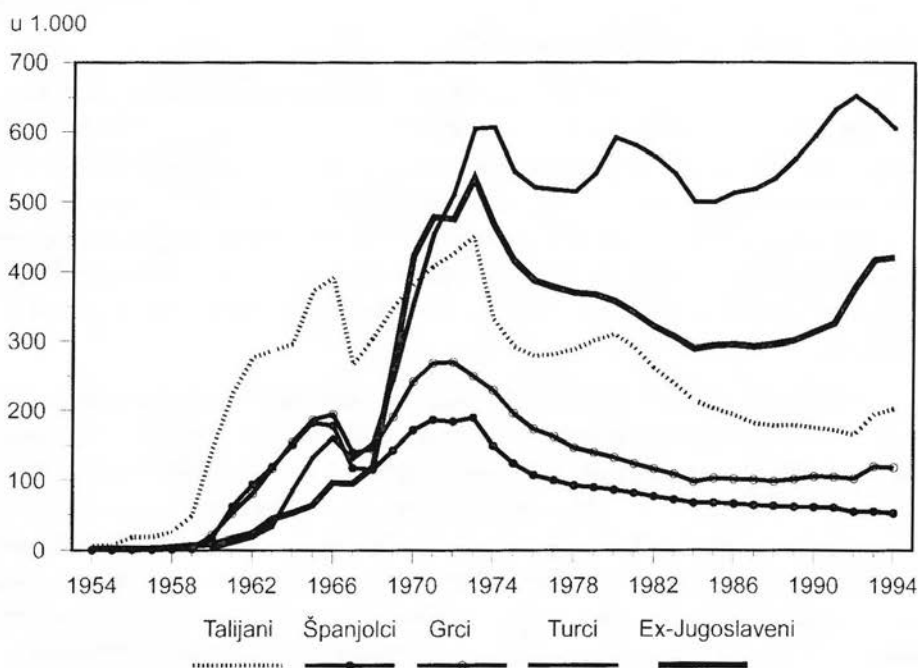
Godine 1980. u SRNJ je živjelo 4,5 milijuna stranaca (7% ukupne populacije). Broj stranaca u radnoj snazi je iznosio 2,1 milijun, poglavito su to bili strani radnici iz Turske (592.000), Jugoslavije (357.000) i Italije (309.000; vidi grafikon 5). U narednim godinama broj stranaca se neznatno smanjio usprkos recesiji u ranim 1980-im (1985: 4,4 milijuna), dok je broj stranih radnika znatno pao (1985: 1,6 milijuna). Tijekom toga razdoblja (1983-84) njemačka vlada je pokušala potaknuti reemigraciju radnih migranata nudeći im financijske poticaje. Točno je da je od 1982. do 1984. zapadnonjemačka migracijska neto bilanca za strance bila negativna (-470.000), ali je od 1985. do 1987. još jedanput postala pozitivna (grafikon 3).

Smanjena zaposlenost stranaca tijekom ovoga razdoblja imala je nekoliko uzroka. Dva od njih bili su lakši tempo enonomskog rasta i ulazak zapadnonjemačke *baby boom* generacije na tržište radne snage. Osim toga, u onim gospodarstvenim sektorima i granama u kojima je bila zaposlena većina stranaca postojalo je masovno smanjenje broja radnih mjesta (Münz i Ulrich 1993).

Novi val imigracije stranaca pojavio se nakon 1987. Poticaj su dali porast broja molbi za dobivanje azila (vidi grafikon 6), pad "željezne zavjese", rat i etničko čišćenje u bivšoj Jugoslaviji te rastući pritisak na Kurde u jugoistočnoj Turskoj. Etnička čišćenja i pokolji u bivšoj Jugoslaviji i jugoistočnoj Turskoj ne samo da su

imali utjecaj na broj tražitelja azila, nego i na redovitu migraciju. Mnogi strani radnici porijeklom iz tih krajeva odlučili su dovesti u Njemačku ostale članove obitelji.

Grafikon 5: Strani radnici u Njemačkoj prema odabranim državljanstvima, 1954-1994.



Izvor: Rudolph 1994; Bericht 1995; Arbeitsmarkt 1994.

Osim različitih potisnih faktora postojao je i izrazit privlačni faktor. Kratak ekonomski boom 1990-91, potaknut dugom financiranim njemačkim ujedinjenjem, doveo je i do novog vala imigracije strane radne snage. Ona je uključivala ne samo strane radnike iz Turske i bivše Jugoslavije, već po prvi put poslije 1945. i radne migrante iz Poljske, Češke, Mađarske itd. koji su u Njemačku došli dijelom kao sezonski radnici na temelju ugovora - zaposleni na pr. kao žeteoci - ili da bi dobili profesionalno obrazovanje (Rudolph 1994, Velling 1994).

Godine 1988. u Njemačkoj je živjelo 4,5 milijuna stranaca. Do 1994. njihov broj se povećao na 7 milijuna. Međutim, broj stranaca zaposlenih u Njemačkoj povećao se sa 1,6 milijuna na samo 2,2 milijuna tijekom istoga razdoblja (grafikon 4). Najveće pojedine skupine još su uvijek strani radnici i namještenici iz Turske (1994: 605.000) i bivše Jugoslavije (420.900), (obje su u razdoblju 1992-94. opet dostigle svoje razine iz 1973-74). Za razliku od njih, broj radnika iz Italije (205.500), Grčke (118.600) i Španjolske (526.00) je znatno niži nego prije 20 godina (grafikon 5).

3.3. Tražitelji azila i izbjeglice

Članak 16. njemačkog Ustava (*Grundgesetz*) navodi: "Osobe progonjene iz političkih razloga imaju pravo na azil". Sve do 1993. to je značilo individualno i osobno pravo podnositelja molbi da im se odobri azil ako su mogli dokazati da su progonjeni, što je bio prilično velikodušan postupak u usporedbi s drugim zemljama. Ta je klauzula bila uključena u svjetlu njemačke nacističke prošlosti i činjenice da su neki političari poslijeratnog vremena razdoblje 1933-45. preživjeli u egzilu.

Između 1953. i 1978. ukupno je 178.000 tražitelja azila stiglo u SRNJ (prosječno 7.100 na godinu). Broj se nakratko povećao 1956, nakon gušenja mađarske pobune, i 1968-69, nakon sovjetske invazije na Čehoslovačku. Kao posljedica posljednjega vojnog udara u Turskoj (1980) i uvođenja prijekog suda u Poljskoj (1980-81), slijedećih 200.000 tražitelja azila registrirano je između 1979. i 1981. Savezna je vlada reagirala uvođenjem administrativnih mjera. Turski državljani su opet morali tražiti vize. Ta je mjera uvedena i za Poljake. Broj tražitelja azila iz ove dvije zemlje odmah se smanjio za gotovo 90% (grafikon 6) jer potencijalni tražitelji više nisu mogli ući u Zapadnu Njemačku.

Do sredine 1980-ih broj molbi za dobivanje azila nije se penjao iznad 40.000 godišnje, s izuzetkom razdoblja 1979-1981. Zahtjevi su počeli primjetno rasti od sredine 1980-ih (vidi tablicu 3). Izbijanje građanskog rata u Šri Lanki i progoni tamilske manjine (1985) te rat i etničko čišćenje u bivšoj Jugoslaviji (najvećim dijelom u Hrvatskoj i Bosni, ali i u srpskoj Vojvodini i Kosovu) stvorili su daljnje krize i sukobe koji su doveli do povećanog priljeva izbjeglica u Njemačku. Godišnje promjene u zemljama porijekla tražitelja azila nadalje zorno objašnjuju i potvrđuju ovo pitanje. Neki analitičari smatraju to dokazom dominacije potisnih nad privlačnim faktorima u slučaju tražitelja azila (Bade 1994). Statistike pokazuju da se pritisak pomaknuo s migracije radnika na molbe za dobivanje azila. U ranim 1970-im udio tražitelja azila bio je ispod 1% od ukupne strane imigracije u Njemačku. U ranim 1990-im dosegao je razinu iznad 30% (tablica 3).

Tablica 3: Tražitelji azila i redoviti strani migranti, 1970-94.

Godina*	Imigracija stranaca 1.000 (1)	Migracijski saldo stranaca 1.000 (2)	Tražitelj azila	
			1.000 (3)	kao % od svih stranih imigranata** (4)
1970	976,2	541,6	8,6	0,9
1971	870,7	370,5	5,4	0,6
1972	787,2	272,7	5,3	0,7
1973	869,1	342,3	5,6	0,6
1974	542,4	-39,5	9,4	1,7
1975	367,3	-233,1	9,6	2,6
1976	388,2	-127,4	11,1	2,9
1977	423,5	-28,7	16,4	3,9
1978	456,7	50,7	33,1	7,3
1979	545,9	179,8	51,5	9,4
1980	632,3	246,3	107,8	17,1
1981	502,0	86,2	49,4	9,8
1982	322,4	-111,4	37,4	11,6
1983	276,4	-148,7	19,7	7,1
1984	333,3	-213,2	35,3	10,6
1985	400,0	32,2	73,8	18,5
1986	479,5	131,5	99,7	20,8
1987	473,3	139,1	57,4	12,1
1988	648,6	289,5	103,1	15,9
1989	770,8	332,5	121,3	15,7
1990	842,4	376,3	193,1	22,9
1991	920,5	423,0	256,1	27,8
1992	1.207,6	592,9	438,2	36,3
1993	986,9	276,6	322,6	32,7
1994	773,9	252,5	127,2	16,4

Izvor: Statistisches Bundesamt.

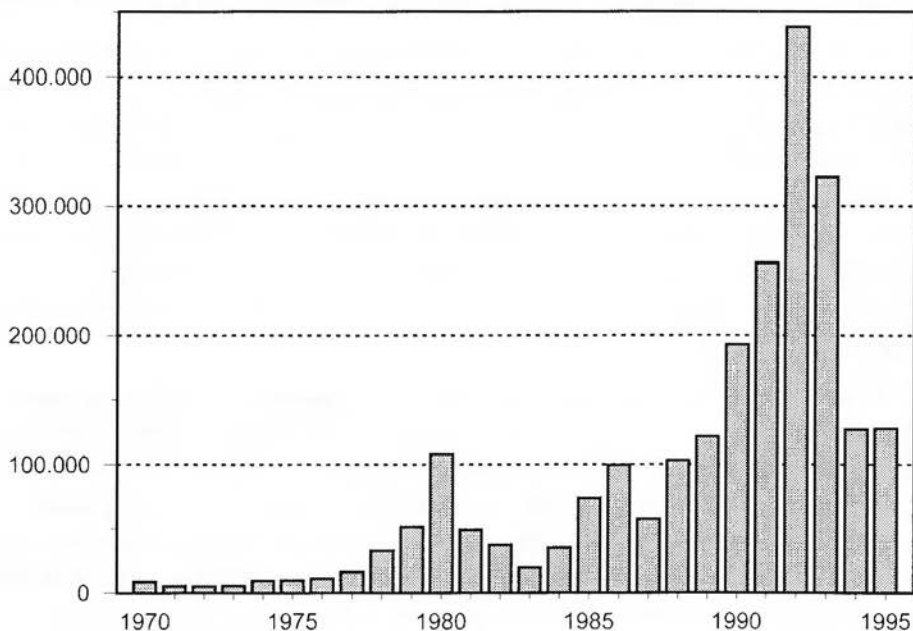
* Do 1988: Samo Zapadna Njemačka; 1989-90: Istočna i Zapadna Njemačka; od 1991: ujedinjena Njemačka.

** Tražitelji azila su odmah registrirani u statistici u koloni 3, ali u imigracijsku statistiku (kolona 1) ulaze sa zakašnjenjem, zato je kolona 4 samo gruba procjena za pojedine godine.

Podaci uključuju redovite strane imigrante i tražitelje azila, ali ne građane DDR-a i druge etničke Nijemce.

Grafikon 6: Tražitelji azila u Njemačkoj, 1970-1995.

godišnji broj u 1.000



Izvor: Statistisches Bundesamt.

Nakon što je u kasnim 1980-im godišnji broj tražitelja azila premašio 100.000, ovakav priljev imigranata i mogućnosti za njegovo smanjenje postali su središnje pitanje njemačke unutarnje politike. Isticalo se da velik dio ovih tražitelja azila ne pati od političkog progona, nego su došli iz ekonomskih razloga. Gotovo da i nema sumnje da je to djelomice i bio poticaj nekima od ovih navodnih imigranata. Na rasprave o veličini ove grupe među tražiteljima azila u Njemačkoj utjecao je nizak stupanj odobravanja zahtjeva. Do 1980. stupanj odobravanja bio je preko 80%, u velikoj mjeri zahvaljujući hladnom ratu. U 1985. stupanj je još uvijek bio 29%. U ranim 1990-im politički azil je odobren samo za 3-7% tražitelja, u većini slučajeva nakon administrativne procedure koja je trajala nekoliko mjeseci, a katkad i godina. S propisima o azilu koji su stupili na snagu od sredine 1993. godine zakonski postupak za rješenje je ubrzan, dok se broj zahtjeva istovremeno smanjio. U 1992. broj novih zahtjeva je bio dvostruko veći od broja rješenja donesenih iste godine. U 1994.

zaliha neriješenih slučajeva bitno je smanjena. Na svaki novi zahtjev u 1994. donesena su skoro tri rješenja. Udio rješenja koja odobravaju azil opet se povećao. Željeni izbjeglički status je u 1994. dobilo 20%, a u 1995. 14% svih tražitelja. To, međutim, ne znači da sve ostale tražitelje treba ocijeniti kao lažne izbjeglice ili ekonomske migrante.

Aktualni njemački postupak za odobravanje ili odbijanje azila priznaje samo slučajeve individualnog progona i zloupotrebe ljudskih prava ako su oni očito političke prirode, a provode ih predstavnici zemlje porijekla. To znači da danas "jednostavno" ugrožavanje života i slobode tražitelja uzrokovano građanskim ratom, terorom ili "uobičajenom" praksom torture više nije razlog za politički azil. Ali, mnogi tražitelji kojima nije priznat status političkih izbjeglica toleriraju se u Njemačkoj ili barem nisu poslani natrag svaki u svoju zemlju s obzirom na sadašnju situaciju tamo, kao što je dogovoreno u zabrani progona takvih izbjeglica u Ženevskoj konvenciji o izbjeglicama (*non refoulement*).

Ostali su se uključili u proces protiv odbijanja njihovog izbjegličkog statusa i uspjeli izmijeniti negativne odluke. Procjene pokazuju da je do 1993. oko jedne petine do jedne trećine svih tražitelja pripadalo toj kategoriji (Bade 1994). Posljednih godina je samo 15-20% svih tražitelja bilo prisiljeno napustiti Njemačku nakon što im nije odobren azil. Velik broj se manje ili više dobrovoljno vratio u svoju domovinu. Ostali su napustili Njemačku i otišli u neku treću zemlju. Međutim, više od dva od tri tražitelja azila u godinama 1985-93. ostala su u Njemačkoj (Schulz 1994).

Prema procjenama njemačkog Ministarstva unutarnjih poslova, više od 1,7 milijun izbjeglica i tražitelja azila je živio u Njemačkoj 1994. godine (Bericht 1995). Najveća grupa (650.000) su bili *de facto* izbjeglice kojima nije odobren politički azil, ali su tolerirani iz humanitarnih i političkih razloga. Drugu najveću grupu (1994: 415.000) sačinjavali su tražitelji azila čiji su se zahtjevi još uvijek razmatrali. Istovremeno je bilo samo 267.000 priznatih političkih izbjeglica i njihovih obitelji koji su imali pravo na stalan boravak u Njemačkoj.¹⁰ Slijedeća grupa obuhvaća žrtve (građanskog) rata i etničkog čišćenja koje se toleriraju i za koje je od 1. srpnja 1993. amandman na zakon o strancima otvorio mogućnost privremenog boravka bez ispitivanja pojedinačnog slučaja. Do sada je taj status dobilo oko 350.000 osoba, uglavnom iz Bosne i nekih dijelova Hrvatske. Kvota izbjeglica, kojima je politički azil odobren negdje drugdje i koji su u Njemačkoj prihvaćeni u okviru međunarodne raspodjele tereta ili iz posebnih humanitarnih razloga, ima pravo na stalne dozvole boravka. Oni objašnjavaju mali udio svih priznatih izbjeglica (67.200).

¹⁰ Kvota izbjeglica (1993: 52.000) nije uključena u taj broj.

Nadalje, Židovi iz bivšeg Sovjetskog Saveza također su prihvaćeni kao "izbjeglička kvota" u Njemačkoj. Od njih se ne traži da dokažu bilo kakav osobni progon. Između 1990. i 1995. oko 48.000 (bivših) sovjetskih Židova dobilo je dozvolu za useljenje. Slijedećih 100.000 su se obratili njemačkim veleposlanstvima u jednoj od država sljednica Sovjetskog Saveza.¹¹ Statistika o tražiteljima azila i izbjeglicama također uključuje i 20.600 osoba bez državljanstva kojima je odbijen status političkih izbjeglica, ali ih se ne može prisiliti da odu.

Brz porast broja tražitelja azila između 1988. i 1992. i velik broj ukupne imigracije tijekom tog istog razdoblja doveli su do žestoke rasprave o amandmanu na njemački zakon o azilu i njegovih konstitucijskih temelja koji ograničavaju dostupnost političkog azila. CDU/CSU (vladajuće konzervativne stranke) i ostali konzervativci uglavnom su bili zainteresirani za ograničavanje daljnje imigracije tražitelja azila (i drugih stranaca). SPD (opozicijski socijaldemokrati) i dijelovi FDP (liberalna koalicijska stranka CDU-a) težile su paketu propisa koji kombiniraju mjere o legalnoj imigraciji, socijalnoj integraciji i naturalizaciji. Godine 1993. te su rasprave rezultirale samo promjenom zakona o azilu (Blahusch 1994, Das Manifest 1994). Mogućnost traženja azila ograničena je na dva načina. Tražitelje koji su u Njemačku ušli putem drugih država koje pripadaju EU ili nekoj drugoj "sigurnoj" zemlji (Češkoj, Poljskoj, Švicarskoj) može se prisiliti da se vrate u tu zemlju. I drugi, uveden je pojednostavljen postupak za tražitelje azila iz tzv. "zemalja u kojima nema progona", što u većini slučajeva dovodi do trenutnog odbijanja zahtjeva i mogućeg progona.

Budući da je Njemačka okružena "sigurnim" zemljama i da su sve one potpisnice Ženevske konvencije, tražitelji azila se mogu prijaviti jedino ako dolaze zrakom, morem, preko drugog ulaza koji nije povezan s jednom od okolnih "sigurnih" zemalja ili ako se tranzitna zemlja iz koje su ušli u Njemačku ne može ustanoviti. Pored revizije zakona o azilu, potpisani su bilateralni sporazumi o ponovnom prihvaćanju s Rumunjskom (1992), Poljskom (1993), Švicarskom (1993), Bugarskom (1994), Češkom (1994) i Vijetnamom (1995). Neki od sporazuma samo reguliraju ponovno primanje državljana iz tih zemalja. Druge zemlje, poput Poljske, čak su pristale su primiti natrag državljane trećih zemalja koji su ilegalno ušli u Njemačku, na pr. preko poljsko-njemačke granice ili kojima je odbijen azil u Njemačkoj nakon što su prešli njenu granicu. Od 1993. do 1995. Njemačka je platila 120 milijuna DEM za

¹¹ 1990. zadnja vlada DDR-a (de Maiziére) je pozvala sovjetske Židove da se nastane u (Istočnoj) Njemačkoj kako bi "oživjeli" židovske zajednice u toj zemlji. Taj poziv nije obnovljen nakon njemačkog ujedinjenja, ali dogovor i dalje vrijedi.

pokriće dijela dodatnih troškova Poljske za čvršću graničnu kontrolu i za subvencioniranje odbijenih imigranata. Rumunjska je primila novčanu naknadu za primanje natrag rumunjskih tražitelja azila od kojih je većina romskog porijekla.¹²

Preinaka njemačkog Ustava (*Grundgesetz*) i restriktivniji postupci očigledno su polučili namjeravani učinak: u drugoj polovini 1993. godine količina zahtjeva je već bila manja. Između siječnja i lipnja 1993. registrirano je 224.000 zahtjeva, a između srpnja i prosinca 1993. njihov se broj smanjio na 98.000. A u cijeloj 1994. godini samo 127.200 pojedinaca moglo je zatražiti azil u Njemačkoj. Gotovo isti broj (127.900) zatražio je azil u 1995. godini. Osim ovog smanjenja već su vidljive i neke popratne pojave novih propisa. Čini se da je došlo do skretanja tražitelja azila u susjedne europske zemlje. Nizozemska i zemlje istočne Srednje Europe zabilježile su značajan porast zahtjeva za azilom otkako su novi njemački propisi stupili na snagu (Bade 1994). Neki promatrači su utvrdili i pomak (statistički vidljiv) od legalnih tražitelja azila prema ilegalnoj imigraciji u Njemačku (Blahusch 1994, Winkler 1994).

4. Struktura i položaj stranaca u Njemačkoj

4.1. Od gostujućih radnika do imigranata

Poslijeratne izbjeglice, građani DDR-a i ostali etnički Nijemci došli su u Zapadnu Njemačku s jasnim ciljem: ovdje se nastaniti i ostati zauvijek. Za razliku od njih, prva generacija stranih radnika migranata namjeravala je zaraditi novac i vratiti se kući. Imalo je smisla zvati ih gostujućim radnicima. To je mogao biti razlog zašto u to vrijeme Nijemci nisu prigovarali novačenju nekoliko milijuna stranaca. Takozvani gostujućih radnici ne samo da su popunili praznine na tržištu radne snage i prihvatili poslove koje Nijemci više nisu željeli, nego su služili i kao "konjunkturni amortizeri" koje nije trebalo integrirati. Očigledno, sve do prestanka novačenja 1973. godine reagiranje radnih migranata na cikličke promjene na tržištu radne snage nije se promijenilo. Za vrijeme privredne recesije 1966-67. mnogi nezaposleni gostujućih radnici vratili su se u domovinu te se opet vratili u Njemačku kad se privreda oporavila. Nakon prestanka novačenja, stranci iz zemalja koje nisu pripadale EZ/EU, posebice

¹² Možemo pretpostaviti da ta novčana naknada nije nikada stigla ni do jednog Roma, koji su bili nagovoreni ili prisiljeni da se vrate u Rumunjsku.

turski i jugoslavenski državljani,¹³ nisu mogli računati na to da će moći ponovo ući u zemlju. Mnogi od njih ostali su u Njemačkoj usprkos tome što su bili nezaposleni tijekom razdoblja recesije 1974-75. i 1981-84 (vidi grafikon 3 i grafikon 4).

Namjera prestanka novačenja bila je smanjenje broja stranaca u Njemačkoj. Zbog neplaniranih popratnih pojava ove političke mjere, dogodilo se suprotno. Ograničavajući ponovni ulazak državljanina zemalja nečlanica EU, koji bi tijekom prijašnjih razdoblja napustili zemlju, prestanak novačenja je promijenio buduće planove i životopise. Do sredine 1970-ih sâmi stranci su se slagali s prvobitnom predodžbom o privremenom boravku u Njemačkoj. Sada su uvidjeli da ili moraju ostati u Njemačkoj ili napustiti zemlju bez dobivanja mogućnosti da se vrate za vrijeme idućeg ekonomskog *booma*. To je neminovno promijenilo strukturu migracije (Seifert 1995).

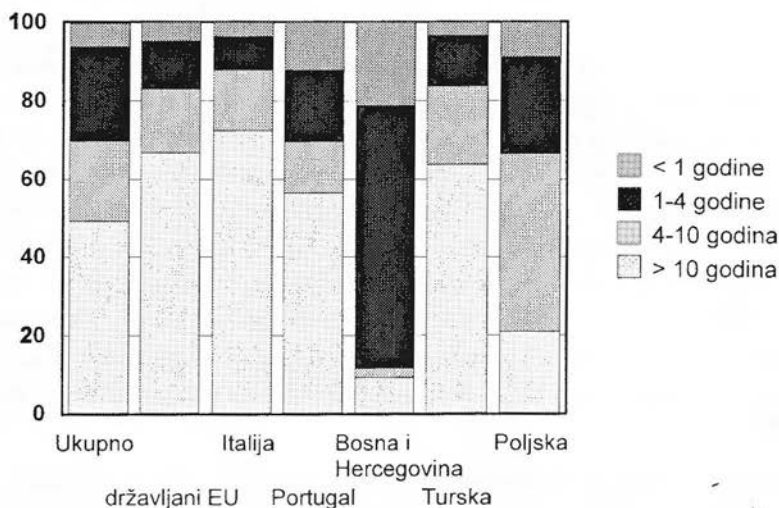
Do 1973-74. uglavnom su mlađi muškarci između 20 i 40 godina starosti bili ti koji su došli u Zapadnu Njemačku. Od sredine 1970-ih sve više ih je sa sobom dovodilo svoje porodice (žene, djecu) u Njemačku, ili su ovdje osnovali nove porodice. Nema točnog podatka o broju stranih imigranata koji su u Njemačku došli putem spajanja obitelji. Neki autori (Velling 1993, Franz 1991, Schmidt i Zimmermann 1992) procjenjuju da je spajanje obitelji odgovorno za više od polovice imigracije sredinom 1970-ih i 1980-ih godina. Na temelju njemačkog društveno-ekonomskog statusa (GSOEP), analizirane su odrednice koje su utjecale na strance da u Njemačku dovedu svoje obitelji. Vjerojatnost spajanja obitelji bila je najveća među španjolskom populacijom u Njemačkoj. Ona se povećavala većom starošću i duljim boravkom. Spajanje obitelji često je bilo odgođeno tijekom razdoblja opće nezaposlenosti u Njemačkoj. Postotak oženjenih stranaca (u uzorku GSOEP) koji žive u Njemačkoj bez svojih supruga smanjio se sa preko 80% u ranim 1960-im na ispod 20% u ranim 1980-im (Velling 1993).

Rotacijski model je u Njemačkoj zastario zahvaljujući povećanom spajanju obitelji i stvaranju novih, što pokazuje i povećanje duljine boravka stranaca u toj zemlji (vidi grafikon 7). Do kraja 1994. polovica svih stranaca boravila je Njemačkoj više od 10 godina; jedan od četvorice bio je ovdje dulje od 20 godina. Samo oko 30% svih stranaca ušlo je u zemlju prije manje od 4 godine. 1,2 od 7 milijuna stranih državljanina koji žive u Njemačkoj ovdje su i rođeni. Međutim, za različite državljane postoje i različiti obrasci. Među prvim gostujućim radnicima bili su portugalski državljani. Većina njih koji danas žive u Njemačkoj nalazi se ovdje više od 10

¹³ U to vrijeme Grčka, Španjolska i Portugal također nisu bile članice Europske zajednice (EZ), koja se sada naziva Europska unija (EU).

godina. Ipak, zahvaljujući sadašnjoj recesiji u Portugalu i nedavnom valu portugalske imigracije, udio Portugalaca s boravkom u Njemačkoj kraćim od jedne godine se povećao. U slučaju Bosne utjecaj nedavnog vala imigracije je također očit. Međutim, kvota Bosanaca koji već dugo vremena žive u Njemačkoj mogla bi biti prenisko iskazana, jer se u njemačkom registru stranaca neki od njih još uvijek računaju kao jugoslavenski državljani. Turci pripadaju među one nacionalnosti koje su dugo nastanjene u Njemačkoj. Od njih trojice, više od dvojice su u ovoj zemlji proveli već preko 10 godina. U slučaju Poljaka odgovarajući udio je samo 21%. Većina njih došla je krajem 1980-ih godina ili kasnije.

Grafikon 7: Strani državljani u Njemačkoj prema dužini boravka, 1994.



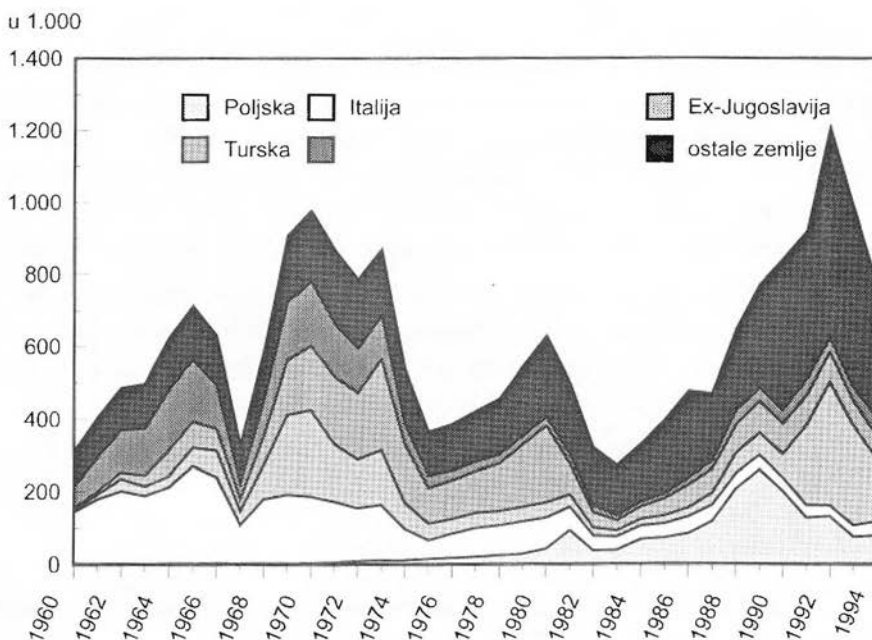
Izvor: Statistisches Bundesamt.

Danas ne može biti sumnje: ono što je započelo kao privremena migracija radnika u 1950-im i 1960-im godinama pretvorilo se u redovitu imigraciju u Njemačku, nenamjeravanu, ali omogućenu postojećim zakonskim propisima. Većina stranih radnika migranata sada ovdje živi sa svojim porodicama. Oni će u Njemačkoj ostati do umirovljenja, možda i ostatak života, a mnogi od njih će jednog dana ovdje čak biti i pokopani.

4.2. Porijeklo stranaca

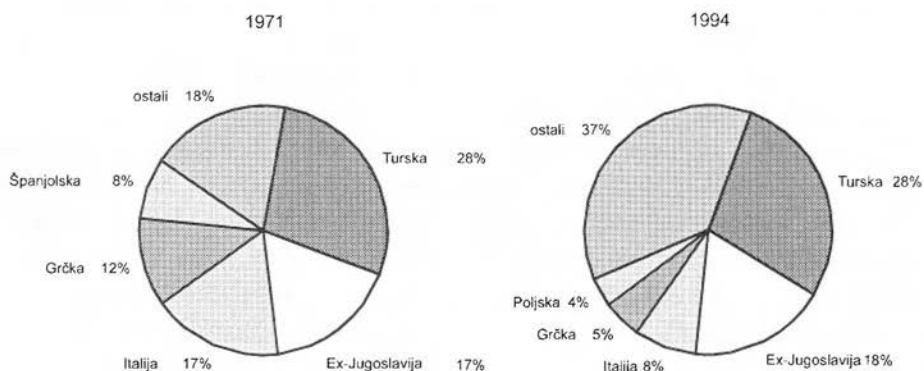
Između 1954. i 1994. godine u Njemačku je došlo 21,9 milijuna stranaca, ali je 15,6 milijuna napustilo zemlju u istom razdoblju. Raspon zemalja porijekla proširio se nakon ranih 1970-ih. Do 1970. više od 50% stranaca došlo je iz zemlje koja je pripadala (tada ili sada) EZ/EU, većina njih iz Italije, Grčke, Španjolske ili Austrije. U 1970-im godinama druge su nacije stekle veći udio u godišnjim imigracijama (grafikon 8). Godine 1970. turski i jugoslavenski državljani predstavljali su dvije najveće grupe, brojem nadmašujući Talijane (grafikon 9). U 1994. državljani EZ/EU bili su odgovorni za četvrtinu stranaca koji su živjeli u Njemačkoj. Daleko najveća grupa danas su turski državljani (2 milijuna). Oni predstavljaju 28% strane populacije koja živi u Njemačkoj. Drugi po redu su građani bivše Jugoslavije (18%, od kojih su mnogi žrtve rata pod privremenom zaštitom), slijede ih Talijani (8%) i Grci (5%). Postotak Poljaka se u zadnje vrijeme povećao na 4% (grafikon 9).

Grafikon 8: Struktura ukupne imigracije stranaca u Njemačku, 1960-94.



Izvor: Statistisches Bundesamt.

Grafikon 9: Strani građani u Njemačkoj prema državljanstvu, 1971, 1994.



1994: "Ex-Jugoslavija" uključuje Bosnu i Hercegovinu, Hrvatsku, Makedoniju i Sloveniju.
Izvor: Statistisches Bundesamt.

U 1960-im i ranim 1970-im većina stranaca živjela je u Njemačkoj kratko vrijeme ili je planirala samo privremen boravak. Ugovor o novačenju s Turskom spominjao je maksimalan boravak od dvije godine, iza kojeg bi slijedila rotacija. Ipak, već u drugoj polovici 1960-ih taj se princip više nije provodio tako strogo. Od 1971. državljani zemalja nečlanica EU koji su u Njemačkoj radili više od pet godina imaju pravo podnijeti zahtjev za dobivanje radne dozvole za idućih pet godina.

Danas 25% državljana ostalih zemalja EU ima najbolji zakonski status. Oni mogu slobodno ući u Njemačku, urediti legalni boravak i raditi bez posebne dozvole.¹⁴ Ostale grupe stranaca imaju manje ili više osiguran status. Može ih se samo tolerirati,¹⁵ mogu imati privremenu dozvolu boravka ili stalno pravo boravka.

¹⁴ Ta sloboda naseljavanja ne odnosi se na državljane EU bez redovitih primanja ili drugih načina izdržavanja. Oni nemaju mogućnost nastanjenja u Njemačkoj i traženja potpore socijalne skrbi.

¹⁵ To se odnosi na žrtve rata i etničkog čišćenja, naročito iz Bosne, Hrvatske i Srbije (Vojvodina, Kosovo) i na tražitelje azila koji nisu prihvaćeni kao političke izbjeglice, nego su zasada deportirani.

4.3. Regionalna raspoređenost stranaca u Njemačkoj

Oko 75% svih stranaca živi u samo četiri od 16 saveznih pokrajina: Baden-Württembergu, Bavarskoj, Hessenu i Nordrhein-Westfalenu (tablica 5). Ovakva regionalna usmjerenost uglavnom je posljedica gospodarstvene strukture i mogućnosti za zapošljavanje stranaca na koje te strukture utječu. U nekim područjima stambeno tržište i etničke zajednice ili mreže koje su se etablirale u mnogim gradovima također su dodatni privlačni faktori. Samo su tražitelji azila razdijeljeni po saveznim provincijama prema određenom "ključu", kako bi omogućili regionalnu raspodjelu tereta (Bucher i dr. 1992, Schulz 1994).

Tablica 4: Udio strane populacije po saveznim pokrajinama, 1993.

Savezne pokrajine	Ukupna populacija	Stranci	% ukupne populacije
	1.000	1.000	
Baden-Württemberg	10148,7	1190,8	11,7
Bayern	11770,3	991,9	8,4
Berlin	3465,7	385,9	11,0
Brandenburg	2542,7	55,0	2,2
Bremen	685,8	75,7	11,0
Hamburg	1688,8	235,5	13,9
Hessen	5922,6	745,6	12,6
Mecklenburg-Vorpommern	1865,0	22,5	1,2
Niedersachsen	7577,5	425,8	5,6
Nordrhein-Westfalen	17679,2	1812,3	10,3
Rheinland-Pfalz	3881,0	258,9	6,7
Saarland	1084,0	68,2	6,3
Sachsen	4641,0	50,8	1,1
Sachsen-Anhalt	2797,0	33,9	1,2
Schleswig-Holstein	2679,6	125,9	4,7
Thüringen	2545,8	20,3	0,8

Izvor: Bericht 1995.

Postotak stranaca je veći u velikim urbanim aglomeracijama Zapadne Njemačke s velikim udjelom rudarstva, željezne i čelične, automobilske i kemijske industrije i visokospecijaliziranim uslugama. To je posebice točno za industrijalizirane dijelove Baden-Württemberga, veće područje Münchena, područje Rajne-Majne, Cologne, Ruhr i Zapadni Berlin (grafikon 10, tablica 5).

Tablica 5: Njemački gradovi s najvećim udjelom strane populacije, 1993.

Gradovi	strana populacija	
	1.000	kao % ukupne populacije
Frankfurt/Main	184,4	27,9
Stuttgart	139,5	23,3
München	279,7	22,3
Cologne	174,3	18,1
Ludwigshafen	30,0	17,9
Düsseldorf	99,7	17,2
Duisburg	88,1	16,3
Augsburg	42,6	16,1
Wiesbaden	42,3	15,8
Hamburg	235,5	13,9
Berlin	385,9	11,1
Njemačka	687,0	8,6

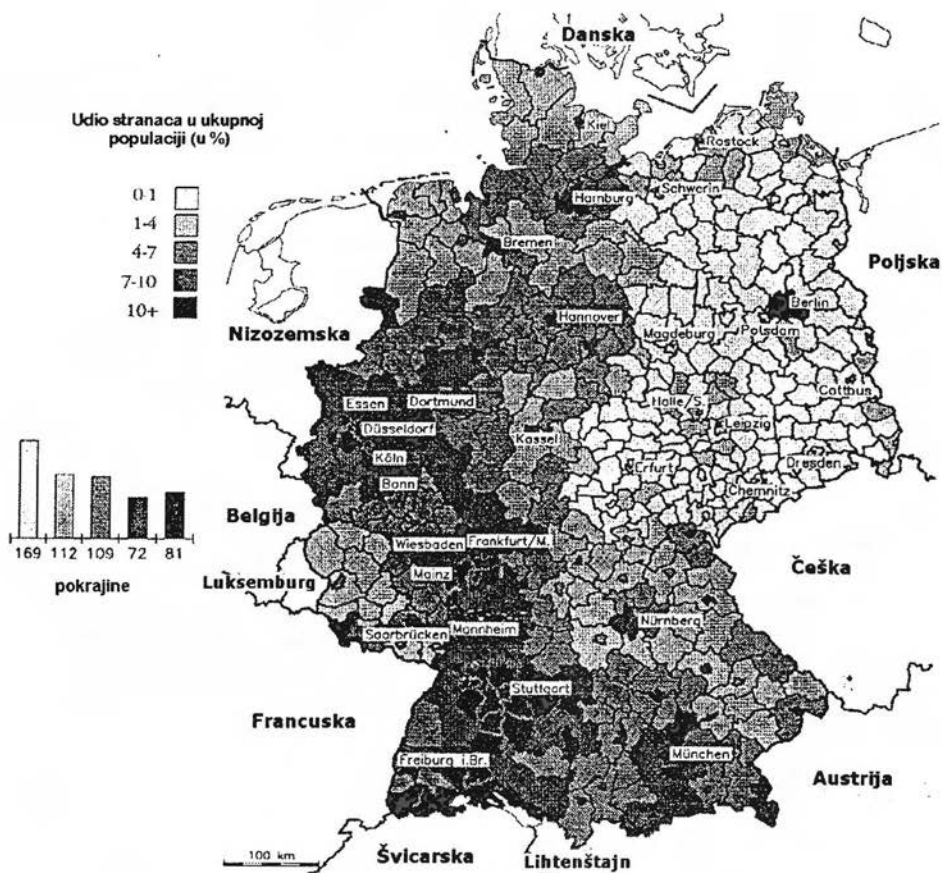
Izvor: Bericht 1995.

Godine 1992, prema podacima Saveznog instituta za regionalne studije i planiranje (*Bundesanstalt für Landeskunde und Raumordnung*), u Njemačkoj je više od 60% stranaca živjelo u velikim gradovima i drugim gusto naseljenim regijama (Goeddecke-Stellmann 1994). Nasuprot tome, samo 41% njemačkih državljana živi u takvim područjima. Dok je udio stranaca među seoskom populacijom manji od 5%, u većim se gradovima kreće između 10-30%, na pr. preko 20% u Frankfurtu na Majni, Stuttgartu i Münchenu. Udio strane populacije u tim je gradovima tri puta veći od njemačkog prosjeka (vidi tablicu 5).

U Istočnoj Njemačkoj postotak stranih državljana (1989: 1,5%) je pao odmah nakon raspada DDR-a, ali se opet popeo na svoju staru razinu (1993: 1,5% bez Istočnog Berlina). Većina ugovornih radnika koje je DDR unovačila vratila se u svoje zemlje porijekla ili je otišla u Zapadnu Njemačku. Jedina preostala grupa su državljani Vijetnama koje njihova vlada nije prihvatila natrag. Po pravilu, imigracija stranaca u Istočnu Njemačku danas nije posljedica povoljnih ekonomskih uvjeta, nego savezna raspodjela tražitelja azila i žrtava rata (uglavnom Bosanaca) pod privremenom zaštitom. Istočni Berlin je iskusio i znatan priljev Židova iz bivšeg Sovjetskog Saveza koji su prihvaćeni u Njemačku kao "izbjeglička kvota". Neki stranci koji su se već nastanili u

zapadnom dijelu grada također su preselili u Istočni Berlin, u predgrađa. Zato su jedini postoci strane populacije koje je vrijedno spomenuti oni za Istočni Berlin (1993: 4%) i Brandenburg (2%). Udio stranaca u urbanim aglomeracijama Halle-Leipziga, Dresdena i Rostocka (1,6-9%) također je iznad istočnonjemačkog prosjeka.

Grafikon 10: Udio stranaca u Njemačkoj po pokrajinama, 1992.

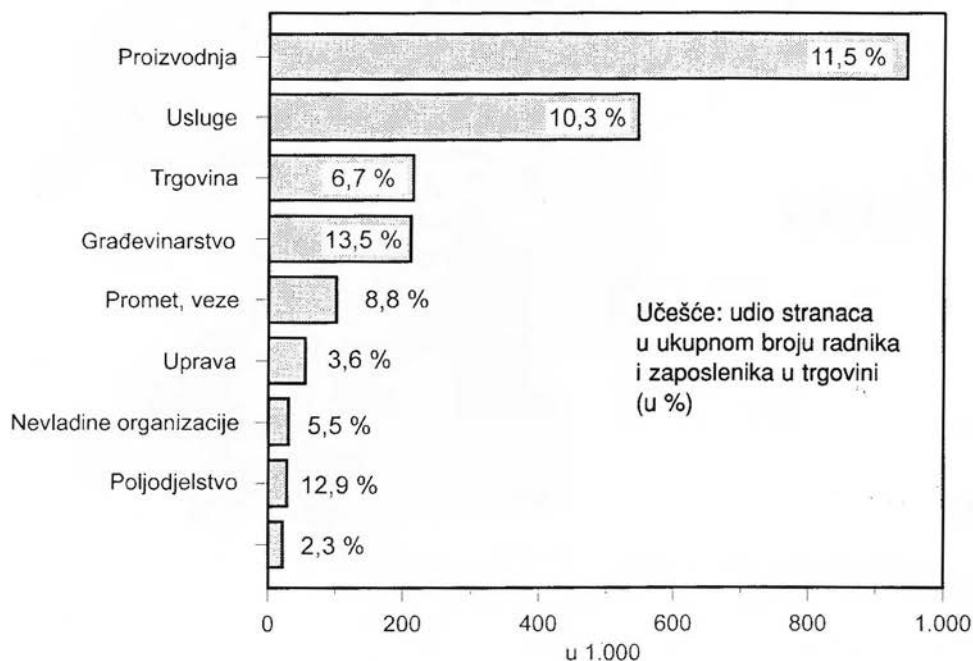


Izvor: BfLR 1994, Bucher et al. 1994.

4.4. Zaposlenost stranaca po privrednim sektorima i granama

Najznačajnije razlike između Nijemaca i stranaca danas postoje na tržištu radne snage. U 1992. na nekvalificiranim ili polukvalificiranim položajima bilo je 56% stranih radnika, a samo 16% njemačkih. Daleko manji omjer stranaca u usporedbi s Nijemcima stekao je status zaposlenika. To pokazuje da usprkos nominalnoj jednakosti, većina stranih imigranata, čak i nakon što je u Njemačkoj radila duže vrijeme, ne može poboljšati svoj položaj: ni mijenjanjem poslodavca i poslova niti uspinjući se po ljestvama karijere unutar iste kompanije. Mnogi od njih mogu ili su mogli raditi u Njemačkoj jedino ako su voljni prihvatiti neatraktivne i slabo plaćene poslove koji zahtijevaju malu kvalifikaciju. To je razlog zašto su mnogi od njih bili zaposleni u njemačkoj industriji i uslužnom sektoru (Meis 1993, Seifert 1995).

Grafikon 11: Broj i udio stranih radnika po granama, 1994.



Podaci: Bericht 1995.

U ranim 1970-im dvije trećine stranaca radilo je u industrijskoj proizvodnji. Budući da je njihovo zapošljavanje bilo relativno jeftino, kompanije su mogle odgoditi racionalizaciju. Čak su i marginalni proizvođači i manje produktivni sektori mogli preživjeti, barem na neko vrijeme, zahvaljujući jeftinoj stranoj radnoj snazi. Ipak, posljednjih 20 godina (1974-94) radna mjesta koja su popunjavali stranci nestala su nesrazmjerno ili su se preselila u zemlje s niskim dohotkom u jugoistočnoj Aziji i srednjoj Europi (Republika Češka, Mađarska, Poljska). Stoga do ranih 1990-ih u industrijskom sektoru nije bilo zaposleno više od polovice stranaca koji su radili u Njemačkoj. Umjesto toga, mnogi od njih su se prebacili u uslužne djelatnosti (na pr. zdravstvo i skrb, čišćenje, dobavljanje hrane, turizam; Rudolph 1994, Seifert 1995).

U ovome trenutku samo 9,4% (1994) svih osoba unosno zaposlenih u Njemačkoj su strani državljani (1973: 12%). Oni su i nadalje koncentrirani u određenim sektorima (grafikon 11). Njihov omjer je iznad prosjeka u poslovima koji se tiču restorana i hotela i općenito u turizmu (1993: 29,6%), te u željeznoj i čeličnoj industriji, posebice u lijevanju (23,4%) i u proizvodnji automobila (13,2%). Drugi sektori u kojima je postotak stranaca iznad prosjeka su šumarstvo i poljodjelstvo (12,8%), zahvaljujući velikom udjelu stranih sezonskih radnika, te građevinstvo (13,7%).¹⁶ Vjerojatno je da ovi posljednji (poljodjelstvo, građevinarstvo) obuhvaćaju mnogo više stranih radnika nego što to pokazuju službene statistike. Isto se odnosi i na osobne usluge u kućanstvima (Münz i Ulrich 1993, Seifert 1995).

Ali, u posljednjih nekoliko godina nije porastao samo broj stranih čistačica, dadilja, kuhara i cvjećara. Ima mnogo stranih zaposlenika i samo-zaposlenih osoba u trgovini, businessu i industriji - sada približno 208.000 (Globus 1995). Neki strani poduzetnici specijalizirali su se za proizvode ili zahtjeve svojih etničkih zajednica. Drugi trguju proizvodima iz svojih domovina ili iskorištavaju svoje poslovne veze kod kuće. Međutim, više od polovine njih posluje bez ikakve etničke pozadine poklapajući se tako u potpunosti sa svojim njemačkim partnerima.

¹⁶ Irske i portugalske kompanije drže znatan udio na tržištu u građevinskim poslovima jer svojim radnicima i zaposlenicima mogu davati plaće daleko ispod njemačkog prosjeka. Godine 1966. došlo je do neuspjelog pokušaja uvođenja minimalnih plaća u njemačkoj građevinskoj industriji koje bi se odnosile i na radnike iz drugih zemalja EU.

4.5. Naturalizacija stranaca

Karakteristika je Njemačke kao samoproglašene neimigrantske zemlje da je naturalizacija stranih imigranata i njihove djece još uvijek izuzetak, a ne pravilo. Strani državljani imaju pravo na neupadljivu naturalizaciju nakon više od 10-godišnjeg boravka. Za djecu koja su odrasla u Njemačkoj zahtijeva se minimum od 8 godina (i pohađanje njemačkih škola). Nasuprot tome, imigranti etnički Nijemci (*Aussiedler*) imaju pristup u njemačko državljanstvo odmah nakon ulaska u zemlju. Između 1974. i 1992. dogodilo se samo 311.000 neupadljivih naturalizacija (vidi tablicu 6). Godišnje je naturalizirano tek 0,3-0,6% stranaca koji žive u Njemačkoj. Po međunarodnim mjerilima taj postotak naturalizacije je veoma nizak. Tome je uglavnom razlog činjenica da je njemačko državljanstvo usko vezano uz rod i etničko porijeklo (*ius sanguinis*), sprečavajući automatsku ili pojednostavljenu naturalizaciju djece stranaca rođenih u Njemačkoj. Ipak, u 1993. godini napravljene su značajne izmjene koje su za posljedicu imale povećanje broja naturalizacija na 74.000 u istoj godini (1% stranaca; vidi tablicu 6).

Postotak naturalizacije se još uvijek treba smatrati osobito niskim ako se u obzir uzme činjenica da više od polovice stranaca koji žive u Njemačkoj ispunjavaju kriterije minimalnog boravka od najmanje 10 godina (djeca: 8 godina). Ostali kriteriji su dokaz dobrog ponašanja, stalno prebivalište i zajamčen prihod u Njemačkoj. Ovaj posljednji isključuje strance koji žive na socijalnoj skrbi ili primaju nadoknadu za nezaposlenost. Velika većina stranaca ispunjava ove uvjete. Ipak, većina ih nikada nije tražila državljanstvo, a sve donedavno njemačke vlasti ih na to nisu aktivno poticale. Do sredine 1980-ih visoke administrativne pristojbe (DEM 5.000, oko USD 3.500) također su predstavljale prepreku.

Jedan korak prema lakšem pristupu naturalizaciji napravljen je promjenama u zakonu o strancima (*Ausländergesetz*) 1993. godine. Stranci između 16 i 23 godine starosti s 8 ili više godina boravka u Njemačkoj i stranci iznad 23 godine s najmanje 15 godina boravka (približno 40% stranaca) sada imaju slično zakonsko pravo na naturalizaciju kao etnički njemački imigranti. Pristojbe za takav postupak sada su male (DEM 100). Ovaj zakonski kanal koriste naročito stariji stranci. U 1993. više od 29.000 stranaca naturalizirano je na temelju ovih propisa, pored 44.900 naturalizacija drugih stranaca.

Ključne točke u političkoj raspravi o naturalizaciji danas predstavljaju integracijski elementi *ius soli* i dozvoljavanje višestrukog državljanstva. Za mnoge

strance, osobito za drugu generaciju rođenu u Njemačkoj, zakonski okvir zakona o strancima zapravo ne odgovara njihovoj aktualnoj situaciji. Osim toga, njihova legalna situacija, naročito zapažena mogućnost deportacije, predstavlja prepreku za njihovu stvarnu integraciju u njemačko društvo.

Međutim, usredotočujući se na zakonske propise, ne smije se previdjeti da je naturalizacija također i rezultat opaženih prednosti i nedostataka za poželjne strance i zato zavisi od vjerodostojnih informacija i komunikacije između lokalnih vlasti, imigrantskih zajednica i sâmihi imigranata. Prema MARPLAN anketi iz 1994. godine

Tablica 6: Naturalizacija imigranata etničkih Nijemaca (*Aussiedler*) i stranaca, 1974-1993.

	Etnički Nijemci (<i>Aussiedler</i>) aps. brojevi	Stranci	
		aps. brojevi	kao % strane populacije
1974	12.256	12.488	0,3
1975	14.198	10.727	0,3
1976	16.347	13.134	0,3
1977	18.097	13.535	0,3
1978	18.635	14.075	0,4
1979	19.780	15.172	0,4
1980	22.034	14.969	0,3
1981	22.235	13.643	0,3
1982	26.014	13.266	0,3
1983	25.151	14.334	0,3
1984	23.351	14.695	0,3
1985	21.019	13.894	0,3
1986	22.616	14.030	0,3
1987	23.781	14.029	0,3
1988	30.123	16.660	0,4
1989	50.794	17.742	0,4
1990	81.140	20.237	0,4
1991	114.335	27.295	0,5
1992	142.862	37.042	0,6
1993	154.493	74.058*	1,0

* Prema § 85 i 86 *Ausländergesetz*a to uključuje *Ermessenseinbürgerungen* i *Anspruchseinbürgerungen*.
Izvor: Bericht 1995, Statistisches Bundesamt.

provedenoj među Španjolcima, Talijanima, (ex-)Jugoslavenima, Grcima i Turcima koji žive u Njemačkoj, samo je jedan od dvojice bio zainteresiran za dobivanje njemačkog državljanstva. Oko 20% su bili zainteresirani za naturalizaciju. Mlađi stranci pokazali su više zanimanja nego stariji stranci. To je dijelom odraz obeshrabrenosti težim i skupljim pristupom njemačkom državljanstvu u prošlosti, a dijelom stranci sa stalnim boravišnim statusom osjećaju da postavši njemačkim građanima mogu malo dobiti. Često stranci jednostavno nisu upoznati sa svojim zakonskim pravima koja se tiču naturalizacije i stalnog boravišnog statusa.

To katkada dovodi do neprihvatljivih osobnih poteškoća, na primjer ako je stranac propustio zatražiti stalni status boravka, premda je na njega imao pravo nakon desetljeća života i rada u Njemačkoj. Ako bi on ili ona dostigao starosnu dob za umirovljenje, a mirovina bi bila ispod životne razine, on/ona bi riskirao protjerivanje u slučaju da se prijavi za državnu potporu. U sadašnjoj političkoj diskusiji traži se da odgovarajuće njemačke državne agencije budu obvezne aktivno informirati strance o njihovim pravima i zakonskim potraživanjima, te da bi trebale aktivno poticati naturalizaciju u općenarodnoj kampanji.

Premda zamišljeno kao izuzetak, višestruko državljanstvo nije rijetko u posljednjim godinama naturalizacije u Njemačkoj. Gotovo 30.000 naturalizacija stranaca (40% svih) 1993. godine zbilo se uz prihvaćanje višestrukog državljanstva. Za neke nacionalnosti kod kojih zemlja porijekla proizvoljno otežava otpust iz prijašnjeg državljanstva, postotak naturalizacije sa prihvaćanjem višestrukog državljanstva je čak i veći (1993: Afganistan 89%, Maroko 87%, Turska 68%).

Naturalizacija nužno ne olakšava niti čak jamči socijalnu integraciju. To je gorko iskustvo koje su prošli naturalizirani imigranti i njihova djeca, kao i mnogi etnički Nijemci iz Istočne Europe i Centralne Azije. Ipak, s obzirom na veličinu broja strane populacije u Njemačkoj i njezin udio u ukupnoj populaciji, pitanje državljanstva odigrat će bitnu ulogu. Ako se vlada, institucije i političke partije uglavnom brinu za interese svojih birača, tada 7 milijuna stranaca ne samo da su isključeni iz većine oblika političkog zastupanja nego nalaze mnogo manje mogućnosti da se bore za izvore prihoda i da brane svoje osebujne interese. To je posebice očito na razini grada, pogotovo u onim velikim zapadnonjemačkim gradovima u kojima jedan od pet ili čak od četiri stanovnika nema njemačku putovnicu. Kad se u idućim desetljećima strana populacija poveća, pitanje naturalizacije postat će još akutnije. U tome će imati ulogu ne samo buduća imigracija, nego i porast strane populacije putem djece koja se rode strancima.

5. Demografija i politika

5.1. Novo razdoblje imigracije u Njemačkoj?

U kasnim 1980-im i ranim 1990-im godinama ukupni broj imigranata iz inozemstva nadmašio je prijašnja najistaknutija razdoblja (na pr. 1969-70). Između 1988. i 1994. ukupno je 8,3 milijuna etničkih Nijemaca, tražitelja azila i regularnih stranih imigranata došlo u Njemačku, pa se time godišnji prosjek bruto imigracije popeo na 1,2 milijuna. U isto vrijeme 4,3 milijuna ljudi napustilo je zemlju (godišnji prosjek: 623.000). To je dovelo do pozitivnoga migracijskog salda od 4 milijuna (1988-94). Do pozitivnog salda većinom je došlo zbog etničkih Nijemaca (*Aussiedler*), tražitelja azila, novih radnika migranata i članova obitelji već etabliranih radnika migranata, koji su odgovorni za neto migracijski saldo od 2,4 milijuna za strance (godišnji prosjek 1988-94: +349.000) i 1,5 milijuna za etničke Nijemce i njemačke građane (godišnji prosjek: +221.000; vidi tablicu 7). U tome razdoblju SAD, kao klasično imigrantsko društvo, su bile jedina zemlja u svijetu sa sličnom veličinom imigracije. Ostaje jedna glavna razlika: SAD imaju više od tri puta veću populaciju i više od 25 puta veću površinu od ujedinjene Njemačke.

Očito je da takve visoke razine imigracije u Njemačku nisu nova pravilnost, nego radije prijelazni fenomen. U usporedbi s najvišim razinama iz 1988-1992, u 1993. i 1994. imigracija u Njemačku se smanjila. Taj pad mogao bi držati protutežu širokoraširenim strahovima od nekontrolirane masovne migracije. U stvarnosti, imigracija etničkih Nijemaca smanjila se već 1991. godine. Restriktivniji zakon o azilu na snazi je od 1993. U posljednje vrijeme legalna imigracija stranaca opada, a raste reemigracija. Zajedno, ova kretanja imaju jasan učinak: dok se imigracija stranaca (uključujući tražitelje azila) smanjila sa 1,2 milijuna u 1992. na 774.000 u 1994. godini, reemigracija se lagano povećala: od 615.000 u 1992. na 621.000 u 1994. godini (tablica 7).

S obzirom na usporedni razvoj imigracije i reemigracije od 1988, može se očekivati da će znatan dio nedavnih stranih imigranata ostati u Njemačkoj samo privremeno, tj. najviše nekoliko godina. Isto se može reći za mnoge tražitelje azila koji nisu prihvaćeni kao političke izbjeglice te za mnoge Bosance pod privremenom zaštitom. Ako je ta pretpostavka točna, reemigracija će se nastaviti na visokoj razini u 1990-im, a pozitivan migracijski saldo će se i nadalje smanjivati.

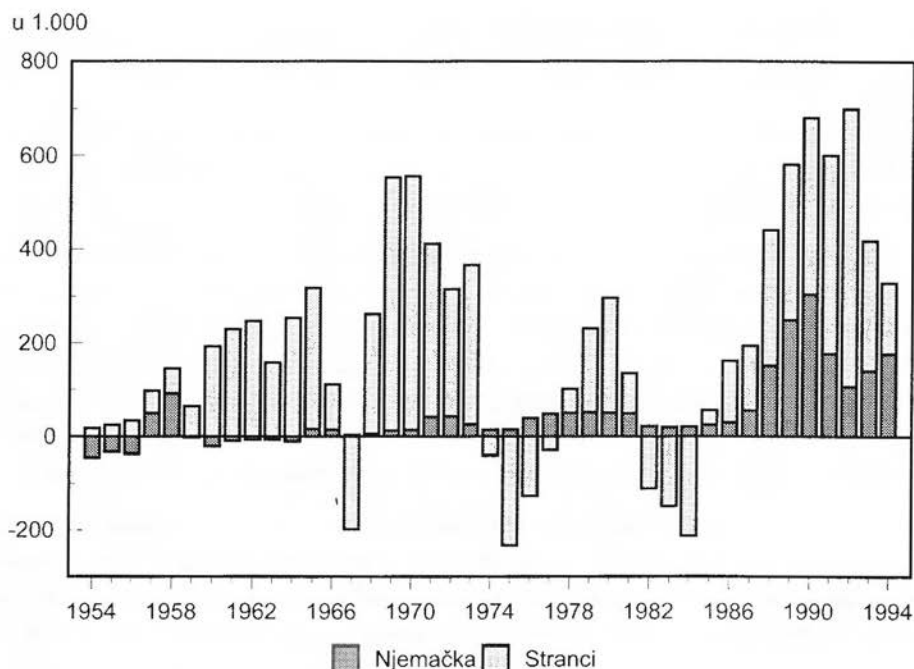
Tablica 7: Međunarodna migracija iz Njemačke i u nju, 1984-94.

Godina	Imigracija 1.000	Emigracija 1.000	Saldo 1.000
<i>Etnički Nijemci, njemački državljani</i>			
1984	82,2	60,3	21,9
1985	84,4	59,1	25,3
1986	90,3	59,6	30,7
1987	119,4	64,5	54,9
1988	213,0	60,5	152,5
1989	407,6	106,7	300,9
1990	460,5	109,0	351,6
1991	262,4	84,8	177,7
1992	281,8	86,7	195,2
1993	281,1	86,6	194,5
1994	296,1	119,1	177,0
1984-94	2.578,8	896,9	1.681,9
<i>Stranci</i>			
1984	333,3	546,5	-213,2
1985	400,0	367,7	32,2
1986	479,5	348,0	131,5
1987	473,3	334,2	139,1
1988	648,6	359,1	289,5
1989	770,8	438,3	332,5
1990	842,4	466,0	376,3
1991	920,5	497,5	423,0
1992	1.207,6	614,7	592,9
1993	986,9	710,2	276,6
1994	773,9	621,4	152,5
1984-94	7.836,8	5.303,6	2.533,2
<i>Nijemci, Stranci</i>			
1984	415,5	606,7	-191,2
1985	484,4	426,8	57,6
1986	569,8	407,6	132,2
1987	592,8	398,7	194,0
1988	861,6	419,6	442,0
1989	1.178,3	545,0	633,4
1990	1.302,9	575,0	727,9
1991	1.182,9	582,2	600,7
1992	1.489,4	701,4	788,0
1993	1.268,0	796,9	471,1
1994	1.070,0	740,5	329,5
1984-94	10.415,6	6.200,4	4.215,2

Izvor: Statistisches Bundesamt; Schulz 1994.

1984-94: Njemačka u svojim sadašnjim granicama, migracija između Istočne i Zapadne Njemačke nije uključena u ove brojke.

Grafikon 12: Neto migracijski saldo etničkih Nijemaca, njemačkih državljana i stranaca, 1954-1994.



Izvor: Statistisches Bundesamt.

5.2. Budući razvitak strane populacije u Njemačkoj

U 1993. Njemačka je imala 81,3 milijuna stanovnika, od toga 7 milijuna stranaca (=9%). Od 1973. udio stranih državljana se udvostručio, usprkos prestanku novačenja i smanjenju broja strane radne snage između 1974. i 1985. Glavni razlozi za to bili su spajanje obitelji (žene, djeca), velik broj tražitelja azila između 1988. i 1994. i rastući omjer djece stranaca rođene u Njemačkoj (1994: 13% sve djece rođene u Njemačkoj), koja prema važećem zakonu o državljanstvu automatski postaju dijelom strane populacije.

Buduća veličina strane populacije u Njemačkoj uglavnom će zavisiti od tri čimbenika:

- razvoja imigracije i reemigracije Nijemaca i stranaca,
- fertiliteta Nijemaca i stranaca u Njemačkoj,
- rasta broja naturalizacija.

Populacijske projekcije dat će ilustraciju onoga što bi se moglo dogoditi nastavi li se sadašnji trend. Glavna razlika će biti u budućem neto migracijskom saldu. S današnje točke gledišta, moguća su tri različita scenarija:¹⁷

Scenarij 1 pretpostavlja godišnju neto imigraciju od 195.000 stranaca kao najvjerojatniju mogućnost, utemeljenu na iskustvu proteklih godina. Taj je broj zbroj neto imigracijskih tokova procijenjenih pojedinačno za Tursku, zemlje nasljednice bivše Jugoslavije, zemlje EU i za tražitelje azila iz (isključujući Tursku i bivšu Jugoslaviju) ostalih zemalja porijekla. Procjenjuje se da će buduća neto imigracija etničkih Nijemaca ostati na sadašnjoj razini od 220.000 osoba godišnje. Prema procjenama autora, scenarij 1 se može smatrati najvjerojatnijom mogućnošću.

Scenarij 2 oslikava slučaj strožeg režima imigracije. Čak i u ovom slučaju godišnja neto imigracija stranaca iznosila bi oko 120.000. Nasilni pokušaji ograničenja buduće imigracije vjerojatno ne bi ostavili netaknutom godišnju imigraciju etničkih Nijemaca na njenoj sadašnjoj razini. Autori su procijenili smanjenje na godišnju razinu od 100.000.

Scenarij 3 ilustrira srednji opseg učinaka režima imigracije. Ovdje se pretpostavlja godišnja neto imigracija od 340.000 stranaca i 250.000 etničkih Nijemaca. Ovaj slučaj nije predaleko od stvarnog iskustva u migracijskim saldima iz 1988-93. Njegovo produljenje na toliko rastegnuto vremensko razdoblje (do 2030) bio bi priličan kvalitativni prijelom u usporedbi s njemačkim migracijskim iskustvom zadnjih desetljeća kao što je već prikazano u ovome radu.¹⁸

U sva tri scenarija pretpostavlja se nastavak niske stope naturalizacije.

¹⁷ Za sve scenarije se pretpostavlja da će opća stopa fertiliteta (F) stranaca ispraviti svoje sadašnje razine (procjena 1,9) na 1,5 u 2005. godini i zatim ostati nepromjenljivom. Za komplementarne scenarije koji pokrivaju njemačku populaciju procjenjuje se nepromjenljivi F od 1,3. Za smrtnost stranaca pretpostavlja se produljenje životnog vijeka žena sa sadašnjih 73 na 75 godina u 2015. godini, za muškarce sa 68 na 70 godina. Nakon 2015. ne očekuje se daljnje poboljšanje za oba spola. U sličnom uzorku za njemačku populaciju procjenjuje se da će se muški životni vijek produljiti sa 70 na 72 godine, a ženski sa 72 na 74.

¹⁸ Godišnji neto migracijski saldo od +400.000 poklapa se s procjenama načinjenim za nedavne poluslužbene populacijske projekcije *Bundesanstalt für Landeskunde und Raumordnung* (Bucher et al. 1994.). Za druge projekcije vidi Birg i Flöthmann 1993, Münz i Ulrich 1994.

Tablica 8: Budući rast strane populacije u Njemačkoj, 3 scenarija, 1993-2030.

	1993		2015	2030
Ukupna populacija u milijunima	81.3	Scenarij 1	81.5	78.5
		Scenarij 2	78.0	71.1
		Scenarij 3	84.8	85.1
Strani državljani u milijunima	6.8	Scenarij 1	13.3	16.9
		Scenarij 2	11.7	13.7
		Scenarij 3	16.1	22.5
u %	8.6	Scenarij 1	16.3	21.5
		Scenarij 2	15.0	19.3
		Scenarij 3	18.9	26.4

Izvor: Vlastiti proračuni.

Rezultati naše projekcije pokazuju slijedeće: populacija Njemačke (1993: 81,3 milijuna) ostat će gotovo stalnom do godine 2015 (82,5 milijuna), čak i s umjerenom neto imigracijom (scenarij 1: +415.000 osoba godišnje). Nakon 2015. starenje stanovništva i veći broj umrlih nego rođenih dramatično će se povećati, a ukupna populacija bi se smanjila na 78,5 milijuna do 2030. godine u scenariju 1. Usprkos malom broju imigranata (scenarij 1) udio stranaca (1994: 8,6%) bi se popeo na 16,9% ukupne populacije do 2030. ako stope naturalizacije ostanu niske kao što su danas (vidi tablicu 8).

Sa scenarijem "niske imigracije" sa stalnom neto imigracijom od 220.000 na godinu (scenarij 2) populacija u Njemačkoj bi se smanjila na 78 milijuna do 2015. i 71 milijun u 2030. Proces starenja bio bi brži nego u prethodnom scenariju. U scenariju 2 postotak stranaca među stanovništvom povećao bi se na 15% do 2015. i na 19,3 u 2030 (vidi tablicu 8).

U slučaju "visoke imigracije" u scenariju 3 (godišnja neto imigracija od 590.000 sa 340.000 stranaca i 250.000 etničkih Nijemaca) populacija Njemačke će narasti na 84,8 milijuna u 2015. i 85,1 u 2030. Udio stranaca dosegao bi 18,9% u 2015. i narastao na 26,4% u 2030. Kao rezultat visokih razina imigracije stranaca i niskog broja naturalizacije, udio stranaca u Njemačkoj mogao bi se utrostručiti do 2030. godine u usporedbi s 1993. Prema procjenama učinjenima za scenarij 3, u slijedeće

34 godine (počevši od ove) gotovo četvrtina njemačke populacije bili bi strani državljani. Mnogim promatračima to se može učiniti nerealnim, ali moramo imati na umu da se ovakvo utrostručenje udjela stranaca već dogodilo između 1963. i 1994. godine.

Još značajniji je rezultat scenarija 2, jer pokazuje da čak i da dođe do prividnog zastoja u imigraciji stranaca, njihov udio u ukupnoj populaciji bi se ipak udvostručio u slijedeće 34 godine. Sâm porast strane populacije ne bi za to bio jedini razlog, ali očekivano smanjenje "domaćeg" njemačkog stanovništva također ulazi u igru. Glavni razlozi za ovo posljednje su rastući višak umrlih nego rođenih kod Nijemaca i mali broj naturalizacije stranaca.

Neizbježne posljedice ova tri scenarija najviše bi se osjetile u velikim urbanim aglomeracijama. Zavisno od broja imigranata u tim područjima udio stranaca bi se popeo iznad 30% i čak bi mogao dostići 45% u 2030. godini u 10 najgušće naseljenih regija Zapadne Njemačke koje već i danas imaju najveći postotak stranaca. Teško je zamisliti razvitak lokalnih događanja i gradske politike gdje jedan od tri ili jedan od dva stanovnika nema pravo glasati ili biti izabran.

5.3. Budući izgledi

U bliskoj budućnosti Njemačka će se suočiti s 12 do 15 milijuna stranaca, tj. legalnih stanovnika sa stranim državljanstvom koji žive na njenom području. Čak i kao samo-proglašeno neimigracijsko društvo Njemačka će se morati baviti određenom količinom buduće imigracije. Velik broj etničkih Nijemaca (*Aussiedler*), radnika migranata i njihovih uzdržanih članova obitelji koji su doselili u ovu zemlju tijekom zadnjih nekoliko desetljeća jedan su pokazatelj ogromne razlike u napretku i stabilnosti između Zapadne Europe i većine drugih dijelova svijeta. Politika se mora ravnati prema toj realnosti. Jedan od uvjeta za to je poboljšanje zakonskog i socijalnog okvira za imigraciju i integraciju. Njemačka treba imigracijski zakon s propisima o kvotama, lakšim pristupom do njemačkog državljanstva i izjednačenijm postupanjem s rođenim Nijemcima, etničkim Nijemcima imigrantima i drugim legalnim imigrantima. Dvije posljednje grupe trebaju pomoć u integraciji, obje bi trebale imati jednaku priliku da u Njemačkoj stvore svoj dom ako tako žele. Međutim, nijedna od ove dvije grupe ne može se integrirati bez neke žrtve.

Sâma zakonska poboljšanja neće biti dovoljna. Ono što zemlja treba jest promjena u njenom načinu shvaćanja Nijemaca kao etnički definirane nacije, Njemačke kao nacionalne države i državljanstva kao pristupa do njih. Ideja da netko može biti Nijemac samo ako su mu roditelji Nijemci još je uvijek prevladavajuća, a zajedničko porijeklo na taj način postaje glavno mjerilo. Taj popularni koncept smanjuje prilike za integraciju stranaca koji žive u Njemačkoj i bilo kakvu reformu zastarjelog zakona o državljanstvu čini još težom, a vizija "čiste" etno-nacije očito je u suprotnosti s etničkom i religioznom različitosti koja se u Njemačkoj pojavila od sredine 1960-ih godina. Zemlja na taj način nužno treba realističniju sliku o samoj sebi kao zapravo imigracijskoj zemlji, blaži pristup prema različitosti koja se pojavila tijekom zadnjih desetljeća u spoju s većim naporima za integraciju imigranata i stranaca rođenih u zemlji, te djelotvornu raspravu čija bi zajednička načela slijedili Nijemci po rođenju, naturalizirani Nijemci i strani državljani sa stalnim boravkom u Njemačkoj.

LITERATURA

Arbeitsmarkt 1994 (1995). *Arbeitsmarktanalyse für die alten und die neuen Bundesländer*. Amtliche Nachrichten der Bundesanstalt für Arbeit, Sondernummer. Nürnberg: Bundesanstalt für Arbeit.

BADE, Klaus J. (1990). *Neue Heimat im Westen: Vertriebene, Flüchtlinge, Aussiedler*. Münster: Verlag Westfälischer Heimatbund.

BADE, Klaus J. (ur.) (1992). *Deutsche im Ausland - Fremde in Deutschland. Migration in Geschichte und Gegenwart*. München: C.H. Beck.

BADE, Klaus J. (1994). *Ausländer, Aussiedler, Asyl*. München: C.H. Beck.

BALS, Christel (1989). "Aussiedler - Erneut ein räumliches Problem?", *Informationen zur Raumentwicklung* 4. Bonn-Bad Godesberg: BfLR, str. 305-317.

BARTH, Sigrun, Winfried HAIN (1991). "Demographie und Rentenversicherung - Langfristige Vorausrechnungen zu den Rentenfinanzierungen", *Deutsche Rentenversicherung* 10-11, str. 724-739.

BECKER, Rolf (1992). *Flüchtlinge, Vertriebene, Aus- und Übersiedler. Einwanderung, Integration und berufliche Mobilität im Lebenslauf*. Berlin.

BENZ, Wolfgang (ur.) (1985). *Die Vertreibung der Deutschen aus dem Osten. Ursachen, Ereignisse, Folgen*. Frankfurt: S. Fischer.

Bericht der Beauftragten der Bundesregierung für die Belange der Ausländer über die Lage der Ausländer in der Bundesrepublik Deutschland 1995. Bonn: Mitteilungen der Beauftragten der Bundesregierung für die Belange der Ausländer.

BETHLEHEM, Siegfried (1982). *Heimatvertreibung, DDR-Flucht, Gastarbeiter, Zuwanderung, Wanderungsströme und Wanderungspolitik in der Bundesrepublik Deutschland.* Stuttgart: Klett-Cotta.

BfLR (1993). "Perspektiven der künftigen Bevölkerungsentwicklung in Deutschland", *Informationen zur Raumentwicklung* 9/10, 11/12. Bonn-Bad Godesberg: BfLR.

BIRG, Herwig, Ernst-Jürgen FLÖTHMANN (1993). *Bevölkerungsprojektionen für das wiedervereinigte Deutschland bis zum Jahr 2100.* Bielefeld: Institut für Bevölkerungsforschung und Sozialpolitik der Universität Bielefeld.

BLAHUSCH, Friedrich (1994). "Flüchtlinge in Deutschland nach der Asylrechtsänderung im Grundgesetz. Die Veränderung der sozialen und politischen Situation für die Bundesrepublik und die Flüchtlinge", u: Rainer Münz, Hermann Korte, Gert Wagner (ur.). *Internationale Wanderungen.* Demographie aktuell 5. Berlin: Humboldt University, str. 143-157.

BLASCHKE, Dieter (1991). "Sozialbilanz der Aussiedlung in den 80er und 90er Jahren", u: H.-P. Baumeister (ur.). *Integration von Vertriebenen.* Weinheim: Beltz, str. 35-77.

BLASCHKE, Jochen (1991). "International Migration and East-West Migration. Political and Economic Paradoxes", *Migration* 11/12, str. 29-46.

BRUBAKER, William Rogers (1992). *Citizenship and Nationhood in France and Germany.* Cambridge, Mass.: Harvard Univ. Press.

BUCHER, Hansjörg, Martina KOCKS, Mathias SIEDHOFF (1992). "Wanderungen von Ausländern in der Bundesrepublik Deutschland der 80er Jahre", *Informationen zur Raumentwicklung* 7/8, Bonn-Bad Godesberg: BfLR, 501-511.

BUCHER, Hansjörg, Martina KOCKS, Mathias SIEDHOFF (1994). "Die künftige Bevölkerungsentwicklung der Regionen Deutschlands", *Informationen zur Raumentwicklung* 12, Bonn-Bad Godesberg: BfLR, 501-511.

CHESNAIS, Jean-Claude (1991). *The USSR Emigration - Past, Present and Future.* Paris: OECD.

CHESNAIS, Jean-Claude (1993). "The New Migratory Deal in Europe", u: Bundesinstitut für Bevölkerungsforschung (ur.). *Materialien zur Bevölkerungswissenschaft* 79, Wiesbaden: BIB, str. 87-100.

COHEN, Robin (ur.) (1995). *The Cambridge Survey on Migration.* Cambridge: Cambridge University Press.

COHN-BENDIT, Daniel, Thomas SCHMID (1992). *Heimat Babylon. Das Wagnis der multikulturellen Demokratie.* Hamburg: Hoffmann u. Campe.

Council of Europe (1994). *Recent demographic developments in Europe*. Strasbourg: Council of Europe.

Das Einbürgerungs- und Staatsangehörigkeitsrecht der Bundesrepublik Deutschland (1993). Bonn: Mitteilungen der Beauftragten der Bundesregierung für die Belange der Ausländer.

Das Manifest der 60. Deutschland und die Einwanderung (1994). Munich: C. H. Beck.

Daten und Fakten zur Ausländersituation (1994). Bonn: Mitteilungen der Beauftragten der Bundesregierung für die Belange der Ausländer.

DELFS, Silke (1993). "Heimatvertriebene, Aussiedler, Spätaussiedler", *Aus Politik und Zeitgeschichte - Das Parlament* B48/93, str. 3-11.

DINKEL, Reiner H., Uwe LEBOCK (1993). "Könnten durch Zuwanderung die Alterung der Bevölkerung und die daraus resultierenden Zusatzlasten der Sozialen Sicherung aufgehalten oder gemildert werden?", *Deutsche Rentenversicherung* 6, str. 388-400.

DINKEL, Reiner Hans, Uwe LEBOK (1994). "Demographische Aspekte der vergangenen und zukünftigen Zuwanderung nach Deutschland", *Aus Politik und Zeitgeschichte - Das Parlament* B48/94, str. 27-36.

DOHSE, Knuth (1981). *Ausländische Arbeitnehmer und bürgerlicher Staat*. Königstein: Hain.

DORBRITZ, Jürgen, Wulfram SPEIGNER (1990). "Die Deutsche Demokratische Republik - ein Ein- und Auswanderungsland?", *Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft* 1, str. 67-86.

DORBRITZ, Jürgen (1994). "Bericht 1994 über die demographische Lage in Deutschland", *Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft* 4, str. 398-473.

DORBRITZ, Jürgen, Karla GÄRTNER (1995). "Bericht 1995 über die demographische Lage in Deutschland", *Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft* 4, str. 339-448.

FAIST, Thomas (1994). "How to Define a Foreigner? The Symbolic Politics of Immigration in German Partisan Discourse, 1978-1992", u: Martin Baldwin-Edwards, Martin A. Schain (ur.). *The Politics of Immigration in Western Europe*. Newbury-Portland: Frank Cass, str. 50-71.

FASSMANN, Heinz, Rainer MÜNZ (eds) (1994a). *European Migration in the Late Twentieth Century*. Aldershot: Edward Elgar.

FASSMANN, Heinz, Rainer MÜNZ (1994b). "European East-West Migration, 1945-1992", *International Migration Review* 3, str. 520-538.

FRANZ, Wolfgang (1991). *International Migratory Movements: The German Experience*. University of Konstanz, Disc. Paper Series II 160. Constance.

FRANTZIOCH, Marion (1987). *Die Vertriebenen - Hemmnisse, Antriebskräfte und Wege ihrer Integration in der Bundesrepublik Deutschland*. Schriften zur Kulturosoziologie 9, Berlin: Dietrich Reimer Verlag.

Gesetz zur Bereinigung von Kriegsfolgensetzen (*Kriegsfolgenbereinigungsgesetz - KfbG*) vom 21. Dezember 1992. Bundesgesetzblatt, Jahrgang 1992, Teil I, Nr. 58 - Tag der Ausgabe: Bonn, den 24. Dezember 1992.

Gesetz zur Regelung des Aufnahmeverfahrens für Aussiedler (*Aussiedleraufnahmegesetz - AAG*) vom 28. Juni 1990. Bundesgesetzblatt, Jahrgang 1990, Teil I, Nr. 58 - Tag der Ausgabe: Bonn, den 30. Juni 1990.

GIERSE, Matthias (1990). "Kurzfristige Arbeitsmarktwirkungen des Zustroms von Aus- und Übersiedlern", *RWI-Mitteilungen* 41, str. 153-167.

Globus Kartendienst (1995). *Ausländer als Unternehmer*. Sa-2713, June 6, 1995, Hamburg.

GÖDDECKE-STELLMANN, Jürgen (1994). "Räumliche Implikationen der Zuwanderung von Aussiedlern und Ausländern. Rückkehr zu alten Mustern oder Zeitenwende?", *Informationen zur Raumentwicklung* 5/6, Bonn-Bad Godesberg: BfLR, str. 373-386.

GRUNDMANN, Siegfried (1994). "Die Migration aus den neuen in die alten Bundesländer - ein Spezialfall der europäischen Ost-West-Migration?", u: Rainer Münz, Hermann Korte, Gert Wagner (ur.). *Internationale Wanderungen*. Demographie aktuell 5. Berlin: Humboldtovo sveučilište, str. 41-65.

HEILIG, Gerhard, Thomas BÜTTNER, Wolfgang LUTZ (1990). *Germany's Population: Turbulent Past, Uncertain Future*. Population Bulletin 41. Washington D.C.: Population Reference Bureau.

HEITMAN, Sidney (1987). *The Third Soviet Emigration: Jewish, German and Armenian Emigration from the USSR since World War II*. Berichte des Bundesinstituts für ostwissenschaftliche und internationale Studien. Cologne.

HEITMAN, Sidney (1994). "Soviet Emigration Since 1985", *Nationalities Papers* 1, str. 247-261.

HERBERT, Ulrich (1986). *Geschichte der Ausländerbeschäftigung in Deutschland 1880-1990*. Berlin-Bonn: J. H. W. Dietz.

HERRMANN, Helga (1992). *Ausländer: Vom Gastarbeiter zum Wirtschaftsfaktor*. Cologne: Institut der deutschen Wirtschaft.

HÖHN, Charlotte, Detlev B. REIN (ur.) (1990). *Ausländer in der Bundesrepublik Deutschland*. Boppard: Boldt.

HÖHN, Charlotte, Ulrich MAMMEY, Hartmut WENDT (1991). "Bericht 1990 zur demographischen Lage in beiden Teilen Deutschlands", *Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft* 2, str. 135-205.

HOF, Bernd (1989). "Modellierung zu den Auswirkungen einer verstärkten Aussiedler-Zuwanderung auf Bevölkerung, Wirtschaftswachstum und Arbeitsmarkt", u: Institut der deutschen

Wirtschaft (ur.). *Die Integration deutscher Aussiedler - Perspektiven für die Bundesrepublik Deutschland*. Cologne: IW, str. 38-72.

HOF, Bernd (1993). *Europa im Zeichen der Migration. Szenarien zur Bevölkerungs- und Arbeitsmarktentwicklung in der Europäischen Gemeinschaft bis 2020*. Cologne: Deutscher Instituts-Verlag.

HOF, Bernd (1994). "Möglichkeiten und Grenzen der Eingliederung von Zuwanderern in den deutschen Arbeitsmarkt", *Aus Politik und Zeitgeschichte - Das Parlament* B48/94, str. 11-25.

HOFFMANN, Lutz (1990). *Die unvollendete Republik. Zwischen Einwanderungsland und deutschen Nationalstaat*. Cologne: Papyrossa.

HOFRICHTER, Jürgen, Michael KLEIN (1994). "Festung Europa. Das Ausmaß der Abneigung gegenüber Immigranten in der europäischen Gemeinschaft zu Beginn der 90er Jahre", *Informationen zur Raumentwicklung* 5/6, Bonn-Bad Godesberg: BfLR, str. 321-334.

HOLST, Elke, Jürgen SCHUPP (1994). "Integration deutscher Zuwanderer in den westdeutschen Arbeitsmarkt", *DIW-Wochenbericht* 35, Berlin, str. 609-617.

HULLEN, Gerd, Reiner SCHULZ (1994). "Bericht 1993 zur demographischen Lage in Deutschland", *Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft* 1, str. 3-70.

JUNGFER, Eberhard, Susanne HEIM, Horst KAHRS, Ahlrich MEYER (1993). *Arbeitsmigration und Flucht. Vertreibung und Arbeitskräfteregulierung im Zwischenkriegseuropa*. Berlin: Vlg. Schwarze Risse/Rote Strasse.

KORCELLI, Piotr (1994). "Emigration from Poland after 1945", u: Heinz Fassmann, Rainer Münz (ur.). *European Migration in the Late Twentieth Century*. Aldershot: Edward Elgar, str. 171-186.

KULISCHER, Eugene (1948). *Europe on the Move. War and Population Changes 1917-1947*. New York: Columbia University Press.

LECIEJEWSKI, Klaus (1990). "Zur wirtschaftlichen Eingliederung der Aussiedler", *Aus Politik und Zeitgeschichte - Das Parlament* B3/90, str. 52-62.

LEGGEWIE, Claus (1990). *MultiKulti. Spielregeln für die Vielvölkerrepublik*. Berlin: Rotbuch.

LEMBERG, Eugen, Friedrich EDDING (ur.) (1959). *Die Vertriebenen in Deutschland*, 3 Bände. Kiel: F. Hirt.

v. LOEFFELHOLZ, Hans Dietrich (1994). "Zuwanderung: Erfahrungen und Perspektiven der Zuwanderung in die Bundesrepublik aus ökonomischer Sicht", u: Forschungsinstitut der Friedrich-Ebert-Stiftung (ur.). *Von der Ausländer- zur Einwanderungspolitik*. Bonn, str. 41-60.

LUETTINGER, Peter (1986). "Der Mythos der schnellen Integration. Eine empirische Untersuchung zur Integration der Vertriebenen und Flüchtlinge in der Bundesrepublik Deutschland bis 1971", *Zeitschrift für Soziologie* 1, str. 20-36.

MARTIN, Philip (1991). *The Unfinished Story. Turkish Labor Migration to Western Europe*. Geneva: ILO.

MEHRLÄNDER, Ursula, Günther SCHULZE (1994). "Einwanderungskonzept für die Bundesrepublik Deutschland", u: Forschungsinstitut der Friedrich-Ebert-Stiftung (ur.). *Von der Ausländer - zur Einwanderungspolitik* Bonn, str. 25-40.

MEIER-BRAUN, Karl-Heinz, Martin A. KILGUS (ur.) (1994). *Einwanderungsland Deutschland*. Stuttgart: Süddeutscher Rundfunk.

MEIS, Norbert (1993). "Aspekte struktureller und differentieller Mobilität von Ausländern in der Bundesrepublik Deutschland", *Materialien zur Bevölkerungswissenschaft* 78. Wiesbaden: Bundesinstitut für Bevölkerungswissenschaft.

MÜNZ, Rainer, Ralf ULRICH (1993). "Migration und Ausländerbeschäftigung in Deutschland", *StadtBauwelt* 118, str. 1270-1272.

MÜNZ, Rainer, Ralf ULRICH (1994). "Demographische Entwicklung in Ostdeutschland und in ausgewählten Regionen. Analyse und Prognose bis 2010", *Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft* 4, str. 475-515.

OECD/SOPEMI (1994). *Trends in International Migration, Continuous reporting system on migration*. Annual Report 1993. Paris: OECD.

Ost-West-Pendeln gehört zur Normalität des gesamtdeutschen Arbeitsmarktes (1994). *DIW-Wochenbericht* 51/52, str. 861-866.

REICHLING, Gustav (1985). *Die deutschen Vertriebenen in Zahlen*, Band 1: *Umsiedler, Verschleppte, Vertriebene, Aussiedler 1940-85*. Bonn: Kulturstiftung der Vertriebenen; Meckenheim: Warlich.

REYHER, Lutz, Hans-Uwe BACH (1989). "Der Potential-Effekt der Zuwanderungen - Eine Arbeitskräfte-Gesamtrechnung für Aus- und Übersiedler", *Mitteilungen aus der Arbeitsmarkt- und Berufsforschung* 4, str. 468-471.

RONGE, Volker (1993). "Ost-West-Wanderung nach Deutschland", *Aus Politik und Zeitgeschichte - Das Parlament* B7/93, str. 16-28.

RUDOLPH, Hedwig (1994). "Dynamics of Immigration in a Non-Immigrant Country: Germany", u: Heinz Fassmann, Rainer Münz (ur.). *European Migration in the Late Twentieth Century*. Aldershot: Edward Elgar, str. 113-126.

RUDOLPH, Hedwig, Mirjana MOROKVASIC (ur.) (1994). *Bridging States and Markets. International Migration in the Early 1990s*. Berlin: Ed. Sigma.

SCHMIDT, Christoph M., Klaus F. ZIMMERMANN (1992). "Migration Pressure in Germany: Past and Future", u: Klaus F. Zimmermann (ur.). *Migration and Economic Development*. Berlin: Springer, str. 201-230.

SCHULZ, Erika (1990). "Szenarien der Bevölkerungsentwicklung in der Bundesrepublik Deutschland", *DIW-Wochenbericht* 8, Berlin: Deutsches Institut für Wirtschaftsforschung, str. 93-102.

SCHULZ, Erika (1991). *Die Wanderungen ins Bundesgebiet seit 1984*. DIW-Discussions paper 28. Berlin: Deutsches Institut für Wirtschaftsforschung.

SCHULZ, Erika (1993). "Bevölkerungsentwicklung in Deutschland bis zum Jahr 2010 mit Ausblick auf 2040", *DIW Wochenbericht* 29. Berlin: Deutsches Institut für Wirtschaftsforschung, str. 318-325.

SCHULZ, Erika (1994). *Zuwanderungen der letzten zehn Jahre und Abschätzung des Bestandes zum 31.12.1993*. DIW-Discussion paper 99. Berlin: Deutsches Institut für Wirtschaftsforschung.

SEIFERT, Wolfgang (1991). *Ausländer in der Bundesrepublik - Soziale und ökonomische Mobilität*. AG Sozialberichterstattung. Berlin: WZB.

SEIFERT, Wolfgang (1995). *Die Mobilität der Migranten. Die berufliche, ökonomische und soziale Stellung ausländischer Arbeitnehmer in der Bundesrepublik - Eine Längsschnittanalyse mit dem sozio-ökonomischen Panel, 1984-1989*. Berlin: Ed. Sigma.

SIKORA, Joachim (ur.) (1991). *Aussiedler als Herausforderung und Auftrag für die deutsche Gesellschaft*. Bad Honnef.

SPRINK, Joachim, Wolfgang HELLMANN (1989). "Finanzielle Belastung oder ökonomisches Potential - Regional unterschiedliche Konsequenzen des Aussiedlerzustroms", *Informationen zur Raumentwicklung* 5, Bonn-Bad Godesberg: BfLR, str. 323-329.

STANEK, Eduard (1985). *Verfolgt - verjagt - vertrieben. Flüchtlinge in Österreich 1945-84*. Wien - München - Zürich: Europa-Verlag.

Statistisches Bundesamt (1994). *Datenreport 1994. Zahlen und Fakten über die Bundesrepublik Deutschland*. Bonn: Bundeszentrale für politische Bildung.

Statistisches Bundesamt (ur.) (1994). *Statistisches Jahrbuch 1994 für die Bundesrepublik Deutschland*. Wiesbaden: Metzler & Poeschel.

STEINMANN, Gunter, Ralf ULRICH (ur.) (1994). *The Economic Consequences of Immigration to Germany*. Heidelberg: Physica-Verlag.

STERBLING, Anton (1994). "Die Aussiedlung der Deutschen aus Rumänien: Motive, Randbedingungen und Eigendynamik eines Migrationsprozesses", u: Rainer Münz, Hermann Korte, Gert Wagner (ur.). *Internationale Wanderungen*. Demographie aktuell 5. Berlin: Humboldtovo sveučilište, str. 66-74.

TICHY, Roland (1990). *Ausländer rein! Warum es kein "Ausländerproblem" gibt*. München: Piper.

TIEDTKE, Klaus-Peter (1992). "Die deutschen Aussiedler - Hintergründe, Fakten und Perspektiven der Aussiedlung und der Eingliederung", *Informationen zur Raumentwicklung* 5, Bonn-Bad Godesberg: BfLR, str. 343-352.

ULRICH, Ralf (1990). "Migration to the Federal Republic and the End of the GDR", FIB Papers P 90-302, Publication Series of the International Relations Research Group. Berlin: WZB.

ULRICH, Ralf (1994). "The Future Growth of Foreign Population in Germany", u: Gunter Steinmann, Ralf Ulrich (ur.). *The Economic consequences of Immigration to Germany*. Heidelberg: Physica-Verlag, str. 21-44.

VELLING, Johannes (1993). *Immigration to Germany in the Seventies and Eighties - The Role of Family Reunification*. ZEW Discussion Paper 93-18. Mannheim: ZEW.

VELLING, Johannes (1993). *Schengen, Dublin und Maastricht - Etappen auf dem Weg zu einer europäischen Immigrationspolitik*. ZEW Discussion Paper No. 93-11. Mannheim: ZEW.

VELLING, Johannes (1994). *Zuwanderer auf dem Arbeitsmarkt: Sind die neuen Migranten die "Gastarbeiter" der neunziger Jahre?* ZEW-Wirtschaftsanalysen 3. Mannheim: ZEW.

VELLING, Johannes, Malte WOYDT (1993). *Migrationspolitiken in ausgewählten Industriestaaten. Ein synoptischer Vergleich Deutschland - Frankreich - Italien - Spanien - Kanada*. ZEW Dokumentation. Mannheim: ZEW.

WENDT, Hartmut (1994). "Wanderungen nach und innerhalb von Deutschland unter besonderer Berücksichtigung der Ost-West Wanderungen", *Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft* 4, str. 517-540.

WERNER, Heinz (1993). *Integration ausländischer Arbeitnehmer in den Arbeitsmarkt - Deutschland, Frankreich, Niederlande, Schweden*. World Employment Programme, Working Paper MIG WP.74 D. Geneva: ILO.

WERNER, Heinz, Wolfgang SEIFERT (1994). *Die Integration ausländischer Arbeitnehmer in den Arbeitsmarkt*. Beiträge zur Arbeitsmarkt- und Berufsforschung 178. Nuremberg: Institut für Arbeitsmarkt- und Berufsforschung der Bundesanstalt für Arbeit.

WIEGAND, Erich (1984). *Die Inanspruchnahme ausgewählter Sozialleistungen durch Ausländer. Ergebnisse der Ausländerumfrage 1982*. SFB 3 working paper 134. Frankfurt - Mannheim

WIEGAND, Erich (1992). *Zunahme der Ausländerfeindlichkeit? Einstellung zu Fremden in Deutschland und Europa*. ZUMA-Nachrichten 31.

WINKLER, Beate (ur.) (1992) *Zukunftsangst Einwanderung*. München: C.H. Beck.

WINKLER, Beate (1994). "Einwanderung: Kernfrage unserer Gesellschaft und Herausforderung an die Politik", *Aus Politik und Zeitgeschichte - Das Parlament* B 48/94, str. 3-9.

CHANGING PATTERNS OF MIGRATION: THE CASE OF GERMANY, 1945-1995. ETHNIC ORIGINS, DEMOGRAPHIC STRUCTURE, FUTURE PROSPECTS

SUMMARY

Germany is today, along with the US and Russia, one of the three most important immigration countries worldwide. The authors examine how the immigrant population of Germany has risen despite the fact that the German government has sought to restrict it. They analyse six major streams of migration: refugees and expellees who came immediately after World War II, German resettlers from Eastern Europe ("Aussiedler"), emigration of (West) Germans, migration between East and West Germany, foreign labour migrants and asylum seekers. The dynamics of immigration for each of these channels was remarkably different. As far as absorption and integration are concerned the authors argue that different groups of immigrants should be treated more equally.